

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

(повне найменування вищого навчального закладу)

Навчально-науковий медичний інститут

(повне найменування інституту, назва факультету (відділення))

Кафедра соціальної роботи, педагогіки і логопедії

(повна назва кафедри (предметної, циклової комісії))

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри соціальної роботи,
педагогіки і логопедії

_____ Н. В. Савінова

“ _____ ” _____ 20__ року

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття ступеня вищої освіти

Магістр

(ступінь вищої освіти)

на тему:

**ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З
ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ ТА ЧЛЕНАМИ ЇХ СІМЕЙ**

Керівник: к.п.н., доцент
Файчук Олена Леонідівна
(вчене звання, науковий ступінь, П.І.Б.)

Рецензент: к. н. з держ. упр., доцент
Штиршов Олександр Миколайович
(посада, вчене звання, науковий ступінь, П.І.Б.)

Виконав: студентка VI курсу групи 661 М
Криворота Алла Олегівна
(П.І.Б.)

Спеціальності: 231 «Соціальна робота»
(шифр і назва спеціальності)

ОПП: «Соціальна робота»

Миколаїв – 2024 рік

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ ТА ЧЛЕНАМИ ЇХ СІМЕЙ.....	7
1.1. Сутність соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їх сімей.....	7
1.2. Нормативно-правова база соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їх сімей.....	17
1.3. Засоби, методи і технології соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їх сімей.....	27
Висновок до першого розділу	37
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ШЛЯХІВ УДОСКОНАЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ ТА ЧЛЕНАМИ ЇХ СІМЕЙ.....	39
2.1. Зарубіжний досвід соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їх сімей.....	39
2.2. Організація та аналіз результатів експериментального дослідження щодо якості надання соціальних послуг військовослужбовцям та членам їх родин.....	53
2.3. Перспективи та шляхи розвитку соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їх сімей.....	62
Висновки до другого розділу	74
ВИСНОВКИ.....	77
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	80
ДОДАТКИ.....	88

ВСТУП

Актуальність теми дослідження полягає в тому, що соціальна робота з військовослужбовцями та членами їх сімей виступає найважливішим напрямом професійної діяльності, метою якого є допомога військовим і членам їхніх родин у подоланні комплексу труднощів, що виникають через службу чи участь у бойових діях. Вона сприяє створенню умов для повернення військовослужбовців до мирного життя, підтримки їхнього морального та психологічного стану, а також відновленню взаєморозуміння між громадою та тими, хто зазнав впливу війни.

Даний напрямок соціальної роботи має на меті збереження суспільної стабільності та цілісності, і водночас, забезпечення ефективного функціонування військових структур та полягає у моніторингу духовних та соціальних цінностей військових, їх психологічного стану, і наданні необхідної допомоги у випадках соціальних негараздів, психічних порушень чи девіантної поведінки. Соціальні працівники співпрацюють з органами військово-соціального управління та командуванням для корекції або відновлення позитивних соціальних цінностей у військових колективах. Важливо враховувати особливості військової служби, де основна увага приділяється забезпеченню безпеки країни, що також є завданням військових соціальних працівників.

Феномен соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їх сімей є предметом вивчення багатьох наукових вітчизняних і зарубіжних науковців: М.Джонсон, А. Хіллер, О. Бойко, А. Бородій, Н. Липський, А.Шавлов. Основи соціальної роботи як науки вивчали вітчизняні та зарубіжні вчені: Н. Горішна, М.Лукашевич, І. Мигович, В. Поліщук, Т. Семигіна, А.Фурман, О.Файчук та ін. Проблемі соціальної роботи з військовослужбовцями та їхніми сім'ями присвячено наукові пошуки Ю. Бриндікова, Н. Гусак, О. Морщакової та інших дослідників. Серед учених, що розглядали питання соціального захисту військовослужбовців, – С. Ветлинський, У. Гордієнко, В. Клос, М. Кравченко та

інші. Особливості життєдіяльності сімей військовослужбовців та все, що пов'язане з їх функціонуванням, досліджували такі вчені, як: М. Бабенко, І.Зверєва, А. Капська, І. Козлова, Г. Лактіонова.

Мета дослідження – на основі проведеного експериментального дослідження розробити шляхи удосконалення соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їх сімей.

Завдання дослідження:

- проаналізувати сутність соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їх сімей;
- виявити особливості соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їх сімей;
- дослідити зарубіжний досвід соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їх сімей;
- на основі проведеного експериментального дослідження розробити шляхи удосконалення соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їх сімей.

Об'єктом дослідження є соціальна робота з військовослужбовцями та членами їх сімей.

Предметом дослідження є процес удосконалення соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їх сімей.

Методи дослідження. Реалізація поставленої мети і вирішення дослідницьких завдань здійснювалися шляхом комплексного застосування загальнонаукових, емпіричних і спеціальних методів. У магістерській роботі були використані *загальнонаукові методи*: анкетування; вивчення, аналіз, синтез, порівняння, узагальнення – для: досягнення системності знань; формування теоретичних узагальнень літератури; виявлення психологічних умов; аналітичної обробки джерел дослідження; формулювання висновків та узагальнень; *емпіричні методи*: опитування; аналіз статистичних даних.

Наукова новизна дослідження полягає у виявленні та узагальненні особливостей соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їхніх сімей, враховуючи сучасні виклики, пов'язані з бойовими діями та адаптацією до мирного життя. У роботі запропоновано підходи до удосконалення соціальної роботи, які базуються на результатах діагностичного дослідження, що враховує думки представників цільової групи.

Теоретичне значення результатів дослідження полягає в розширенні наукових уявлень про сутність та особливості соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їхніх сімей. У дослідженні узагальнено зарубіжний досвід у цій сфері, що дозволяє адаптувати ефективні практики для застосування в українському контексті. Отримані результати можуть бути використані для розробки навчальних програм і тренінгів для соціальних працівників, а також для вдосконалення існуючих стратегій державної політики в галузі соціальної роботи.

Практичне значення результатів даної роботи можна використовувати в якості теоретичної основи для розробки лекцій, підготовці до практичних занять при підготовці соціальних працівників. А також у наданні рекомендацій щодо покращення процесу соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їх сімей.

Апробація. Основні положення, висновки науково-педагогічного пошуку доповідались під час XVIII Міжнародної науково-практичної конференції «Ольвійський форум – 2023: стратегії країн Причорноморського регіону в геополітичному просторі» (м. Миколаїв, 2024 р.) та Щорічній XXVII Всеукраїнській науково-практичній конференції: «Могилянські читання – 2024: Досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні: глобальний, національний та регіональні аспекти» (м. Миколаїв, 2024 р.).

Публікації. Основні положення та висновки магістерської роботи висвітлено у 2 одноосібних публікаціях:

1. Криворота А.О. Військова соціальна робота з різними категоріями клієнтів // Ольвійський форум – 2024: стратегії країн Причорноморського регіону в геополітичному просторі : XVII міжнар. наук. конф. 20-23 червня 2024 р., м. Миколаїв: тези доп. / Чорном. нац. ун-т ім. Петра Могили. – Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2024. – С. 35-39.

2. Криворота А.О. Соціальна підтримка військовослужбовців та членів їх сімей// Могилянські читання – 2024: Досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні: глобальний, національний та регіональні аспекти. Всеукр. наук.-практ. конф. 6-10 листопада 2024 р., м. Миколаїв: тези доп. / Чорном. нац. ун-т ім. Петра Могили. – Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2024. – С. 29-31.

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний об'єм роботи складає з 92 сторінки, основний текст магістерської роботи викладено на 79 сторінках. Список використаних джерел складається із 68 найменувань (із них 25 іноземні джерела).

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ ТА ЧЛЕНАМИ ЇХ СІМЕЙ

1.1. Сутність соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їх сімей

Соціальна робота з військовослужбовцями та членами їх сімей є одночасно як сучасним, так і давнім явищем, яке має свої глибокі історичні корені. Історія свідчить про безліч прикладів, коли надавалася допомога та підтримка тим, хто присвятив своє життя захисту Батьківщини та свого народу. Як і інші громадяни, військовослужбовці потребують турботи, соціальної підтримки та захисту, особливо в умовах сучасної соціально-економічної нестабільності.

З моменту початку військових дій на сході України в 2014 році проблема соціальної роботи з військовослужбовцями набула надзвичайної актуальності. Велика кількість військових, як професійних, так і тих, хто був призваний на службу без попереднього військового досвіду, повертаються до мирного життя з відчуттям соціальної ізольованості, психологічного виснаження та травм. Окрім цього, військові часто стикаються з фізичними пораненнями, що додає складності в процесі їх реабілітації та повернення до нормального життя. Процес адаптації є важливим не тільки для самих військовослужбовців, але й для членів їхніх родин, які безпосередньо відчувають на собі наслідки війни.

Військове та соціальне середовище – це складний комплекс взаємозв'язків і умов, в яких перебувають військовослужбовці та їхні сім'ї. Воно охоплює не лише бойове оточення, але й суспільні та побутові аспекти життя військових, їхню духовну складову та соціальні взаємодії. Це середовище формується в умовах постійної взаємодії між військовими, їхніми родинами, цивільним населенням, яке

так чи інакше пов'язане з армією, а також тими, хто підтримує або взаємодіє з військовими підрозділами. Умови військової служби, специфіка праці та побуту, військові ідеали і цінності створюють унікальну соціальну спільноту, в якій діють свої норми та правила.

Військове соціальне середовище можна розглядати як окрему соціальну структуру, яка існує в рамках ширшого суспільства, але відрізняється за своїми специфічними умовами, ця структура об'єднує людей, які перебувають в особливих умовах, зокрема бойових операцій або військових місій, що суттєво впливає на їхню поведінку, емоційний стан та соціальну адаптацію.

Соціальна робота з військовослужбовцями та їхніми сім'ями є органічною частиною загальної системи соціальної роботи і спирається на її основні принципи та підходи. Однак має свої унікальні особливості, пов'язані з специфікою військового середовища та проблемами, з якими стикаються військовослужбовці. Її можна розглядати з кількох позицій:

- стосується життя людей, яке прямо або опосередковано пов'язане з військовою службою.

- є сферою наукового знання, що вивчає закономірності, методи та технології надання соціальної допомоги у військовому середовищі, вона досліджує, як найбільш ефективно надавати підтримку військовим і їхнім сім'ям, враховуючи специфіку їхнього соціального становища, психологічних потреб і викликів, з якими вони стикаються.

- це галузь, яка не лише вивчається теоретично, але й застосовується на практиці. Навчальні програми з військової соціальної роботи готують спеціалістів, здатних надавати кваліфіковану допомогу у вирішенні соціальних проблем військовослужбовців та їхніх сімей, у них закладені принципи соціального обслуговування, адаптовані до умов військових структур [55].

Особливості соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їх сімей полягають у тому, що вона охоплює не тільки психологічну допомогу

військовослужбовцям, які повертаються з бойових дій, але й підтримку їхніх родин. Це робота, спрямована на збереження та відновлення психологічного здоров'я, соціальної стабільності, а також адаптацію до мирного життя після виконання військових завдань. Велике значення має також робота з ветеранами, які вже завершили свою службу, але продовжують відчувати наслідки участі у військових конфліктах.

Важливо підкреслити, що соціальна робота у військовому середовищі має враховувати специфіку військової дисципліни, емоційні та фізичні виклики, з якими стикаються військові та їхні сім'ї. Військові служби часто формують в особах специфічні психологічні стани, такі як підвищений рівень стресу, тривожності, посттравматичний стресовий розлад, які потребують професійної допомоги. Важливо також розвивати системи підтримки, які можуть забезпечити плавний перехід військовослужбовців до мирного життя, допомагаючи їм з працевлаштуванням, соціальною інтеграцією та відновленням родинних зв'язків.

Різні науковці, як українські, так і зарубіжні, по-різному визначають та акцентують увагу на різних аспектах цього напрямку соціальної роботи. Розглянемо визначення цього терміну за різними науковцями (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Порівняльний аналіз поняття “Соціальна робота з військовослужбовцями та членами їх сімей ” за різними науковцями

Науковець	Країна	Визначення
Коновалюк О.В.	Україна	Система професійної діяльності, яка націлена на підтримку і допомогу військовослужбовцям та їхнім родинам під час виконання службових обов'язків, а також після завершення військової служби, що передбачає

		психологічну допомогу, соціальну адаптацію та реабілітацію [42].
Шевченко Т. В.	Україна	Комплексна діяльність, що поєднує психологічну підтримку, соціальний супровід та правову допомогу, спрямовану на підтримку життєдіяльності військовослужбовців і їхніх сімей [78].
Кривуля О. В.	Україна	Специфічна діяльність, спрямована на соціальний захист військовослужбовців і членів їх сімей, а також реабілітацію після участі у військових діях. Охоплює заходи, спрямовані на відновлення психічного здоров'я та соціальної адаптації після бойових дій [47].
V. Horner	Великобританія	Спеціалізована професійна діяльність, яка передбачає допомогу військовослужбовцям у вирішенні особистих, соціальних та психологічних проблем, що виникають під час або після їхньої служби. Включає також роботу з їхніми сім'ями для забезпечення належної підтримки та адаптації після бойових дій [12].
A. Rubin	США	Професійна допомога військовим та їхнім родинам у різних аспектах життя: від підтримки під час служби до адаптації після неї. Основна мета цієї діяльності полягає у підтримці емоційного благополуччя та соціальної стабільності [19].
E. D. Thomas	США	Діяльність, зосереджена на відновленні психічного здоров'я та

		соціальної адаптації військових, які брали участь у бойових діях. Включає консультування, психосоціальну підтримку та соціальний супровід [21].
--	--	---

Джерело: розроблено автором на основі [45, 63, 40, 12, 19, 21].

На основі представлених визначень можна зробити висновок, що "Соціальна робота з військовослужбовцями та членами їх сімей" як науковий і практичний напрямок має різні трактування серед українських та зарубіжних дослідників, проте основні концептуальні елементи залишаються спільними. Всі визначення наголошують на комплексному підході до допомоги військовослужбовцям та їхнім сім'ям, який охоплює психологічну, соціальну та правову підтримку, спрямовану на адаптацію, реабілітацію та відновлення нормального функціонування після участі у бойових діях. Українські науковці більше акцентують увагу на реабілітації та соціальній підтримці військових, які повертаються з бойових дій, підкреслюючи важливість інтеграції цієї діяльності у загальну систему соціальної роботи. Зарубіжні дослідники, зокрема з США та Великобританії, також фокусуються на адаптації, але більше уваги приділяють емоційному благополуччю та довготривалій підтримці, особливо з акцентом на родини військових.

Категорії військової соціальної роботи охоплюють різні групи клієнтів, кожна з яких має свої специфічні потреби та проблеми, що виникають внаслідок військової служби. Розуміння цих категорій є ключовим для ефективного надання соціальної допомоги та підтримки. Розглянемо основні групи клієнтів, які потребують послуг соціальних працівників.

Першою категорією є військовослужбовці, які перебувають на активній службі. Вони стикаються з фізичними та психологічними викликами під час

виконання своїх обов'язків. Військова служба пов'язана зі значними стресами, постійним ризиком для життя, емоційним вигоранням та загрозою травмувань.

Другою важливою групою є ветерани бойових дій, до них належать колишні військовослужбовці, які брали участь у бойових операціях. Вони часто стикаються з труднощами при поверненні до мирного життя, особливо після того, як пережили травматичні події війни. Для ветеранів актуальними є проблеми соціальної адаптації, реінтеграції в суспільство, відновлення соціальних ролей, а також правовий захист і доступ до медичних та психологічних послуг.

Особливої уваги потребують військовослужбовці, які повернулися з полону. Вони часто зазнають фізичних та психологічних травм, зокрема посттравматичного стресового розладу (ПТСР), депресій або навіть фізичних каліцтв. Їм необхідна тривала реабілітація – як фізична, так і психологічна – для відновлення якості життя та соціальних функцій. Робота з цією категорією вимагає комплексного підходу, включаючи медичну реабілітацію, психологічну підтримку, правову допомогу і відновлення здатності до самостійного життя.

Зростаюча участь жінок у військових структурах формує ще одну специфічну категорію – жінки-військовослужбовці. Вони часто стикаються з гендерними стереотипами та додатковими викликами, пов'язаними з поєднанням військової служби та особистого життя. Соціальні працівники допомагають їм долати проблеми, пов'язані з гендерною рівністю, сексуальними домаганнями, а також забезпечують доступ до програм підтримки в період вагітності та материнства.

Наступна важлива категорія – військовослужбовці, які отримали поранення або стали інвалідами внаслідок бойових дій. Ці особи часто потребують не лише медичної допомоги, а й комплексної соціальної підтримки для адаптації до нового способу життя. Соціальна робота з цією категорією спрямована на інтеграцію поранених і інвалідів до суспільства, підтримку в працевлаштуванні, фізичну та

психологічну реабілітацію, а також допомогу у подоланні нових фізичних обмежень.

Ще однією важливою категорією є військовослужбовці, які стикнулися з правопорушеннями. Це військові, які порушили дисциплінарні правила або вчинили злочини. Соціальна робота з цією групою полягає у допомозі з ресоціалізацією та реабілітацією, корекційній роботі та запобіганні рецидивів. Кожна з цих категорій має свої унікальні потреби та виклики, які потребують індивідуального підходу.

Не менш важливою є категорія – сім'ї військовослужбовців. Довготривала відсутність військових на фронті призводить до розриву емоційних зв'язків між ними та їхніми родинами. Члени сімей часто стикаються з труднощами у збереженні стосунків, особливо якщо військовий повертається зі зміненим психологічним станом. Діти військовослужбовців можуть відчувати емоційну нестабільність, тривожність та невизначеність через постійну відсутність батька або матері. Тому соціальна робота з родинами повинна включати психологічну підтримку та консультування, спрямовані на відновлення сімейних зв'язків і подолання конфліктів, що виникають через досвід війни.

Сучасна соціальна робота також має враховувати зміну ролі жінок у військовій службі. Жінки-військовослужбовці, як і чоловіки, беруть участь у бойових діях та виконують складні завдання на фронті. Проте, повертаючись до цивільного життя, вони стикаються з додатковими соціальними та гендерними викликами. Соціальна робота повинна забезпечувати рівноправний підхід до реабілітації та адаптації жінок-військових, надаючи їм не лише психологічну, але й соціальну підтримку у відновленні їхніх ролей у сім'ї та суспільстві.

У деталізованішому вигляді категорії клієнтів військової соціальної роботи можна відобразити в таблиці 1.2.

Таблиця 1.2

Категорії клієнтів соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їх сімей

Категорія клієнтів	Опис
Військовослужбовці	Офіцери, прапорщики, мічмани, сержанти, старшини, солдати, матроси. Соціальна робота з військовослужбовцями, які виконують свої службові обов'язки в армії.
Працівники Збройних Сил	Цивільні громадяни, що працюють у військових структурах за наймом, але не мають статусу військовослужбовців.
Жінки-військовослужбовці та працівниці ЗСУ	Жінки, які служать у збройних силах, або працюють у військових установах та враховуються особливі потреби жінок в умовах військової служби.
Військові пенсіонери та колишні військовослужбовці	Люди, які звільнені з військової служби і перебувають на пенсії, соціальна робота спрямована на підтримку їх соціальної адаптації та забезпечення соціальних прав після закінчення військової кар'єри.
Учасники воєн (АТО, повномасштабне вторгнення Росії в Україну)	Військові, які брали участь у бойових діях, які потребують спеціальної соціальної підтримки для вирішення проблем пов'язаних із їх військовим минулим та здоров'ям.
Сім'ї нинішніх і колишніх військовослужбовців	Члени сімей діючих або колишніх військовослужбовців, які можуть потребувати соціальної допомоги та підтримки, пов'язаної з життям їхніх родичів у військовій сфері.

Джерело: [29].

Отже, військова соціальна робота охоплює широкий спектр клієнтів, серед яких не лише діючі військовослужбовці, але й цивільні працівники Збройних Сил,

ветерани, військові пенсіонери, учасники воєн, а також члени їхніх сімей. Кожна з цих категорій має свої особливі потреби, зокрема, адаптація до життя після служби, психологічна підтримка, соціальне забезпечення та правовий захист.

Метою соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їх сімей є забезпечення соціальної адаптації, психологічної реабілітації, підтримки та інтеграції військовослужбовців, ветеранів, членів їх сімей у цивільне суспільство. Важливим аспектом є створення умов для поліпшення якості життя військових і їхніх близьких, сприяння відновленню їх соціальних зв'язків, самореалізації та вирішення особистих і суспільних проблем, з якими вони стикаються через участь у бойових діях або службу у військових структурах. Такі завдання включають:

- попередження та мінімізацію негативних наслідків, таких як соціальна дезадаптація, психічні розлади (наприклад, посттравматичний стресовий розлад – ПТСР), соціальна ізоляція та суїциди, які можуть виникати внаслідок військових дій;

- забезпечення військовослужбовцям належної допомоги як під час служби, так і після її завершення, що є ключовим у забезпеченні їхнього успішного повернення до мирного життя;

- залучення сімей військових до соціальної підтримки, оскільки їхній соціальний добробут безпосередньо впливає на емоційний стан військовослужбовців.

Розглянемо переваги та недоліки даного напрямку соціальної роботи, які наведені в таблиці 1.3.

**Основні завдання, переваги та недоліки соціальної роботи з
військовослужбовцями та членами їх сімей**

Завдання	Переваги	Недоліки
1. Психологічна реабілітація військовослужбовців та ветеранів бойових дій	Адаптація військовослужбовців до нових умов життя сприяє їхньому особистісному розвитку та поліпшенню загального соціального добробуту.	Багато ветеранів потребують значного часу для адаптації, що може призводити до тривалого безробіття або втрати соціальних навичок.
2. Забезпечення юридичної підтримки та захисту прав військових	Своєчасна юридична допомога дозволяє військовослужбовцям отримати доступ до всіх належних їм прав і ресурсів.	Система юридичної підтримки може бути занадто складною для багатьох військових, що потребує додаткового роз'яснення і підтримки з боку фахівців.
3. Робота з родинами військовослужбовців	Надання підтримки родинам сприяє стабілізації емоційного стану військових і покращує загальну атмосферу в сім'ї.	У багатьох випадках соціальні працівники стикаються з проблемою недовіри або недостатнього розуміння з боку членів сімей.
4. Фізична реабілітація та соціальна інтеграція поранених військових	Допомога пораненим сприяє їхній соціалізації та відновленню якості життя.	Процес реабілітації може бути дуже тривалим і вимагає великих зусиль як з боку самого військовослужбовця, так і з боку соціальних працівників та медичних фахівців.
5. Попередження деструктивних поведінкових моделей (насильство, суїцид)	Профілактика суїцидів та агресії дозволяє запобігти важким наслідкам як для	Ефективність таких програм може залежати від якості їхнього впровадження та рівня довіри військових до

	окремих військових, так і для суспільства загалом.	соціальних працівників.
--	--	-------------------------

Джерело: розроблено автором на основі [28].

Отже, соціальна робота з військовослужбовцями та їх сімей є важливою складовою підтримки суспільства в умовах тривалої війни. Це не лише питання реабілітації та адаптації, але й фактор соціальної стабільності та гуманітарної безпеки країни.

1.2. Нормативно-правова база соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їх сімей

Проблема забезпечення соціального захисту військовослужбовців та їхніх сімей завжди мала велике значення і вимагала уваги як з боку державної влади, так і суспільства. На сьогодні, соціальне забезпечення військових Збройних Сил України є надзвичайно актуальною темою. Після того як Україна набула статусу кандидата на вступ до Європейського Союзу, у контексті протидії збройній агресії Росії, питання гідного соціального захисту військовослужбовців та впровадження стандартів ЄС і НАТО стає ще більш нагальним. Ігнорування потреб у соціальному захисті військовослужбовців та їхніх сімей призводить до невідповідності задекларованим стандартам та відсутності послідовної політики, що ускладнює формування соціальних норм і впливає на зниження бойової готовності.

На сьогодні багато військовослужбовців стикаються з відсутністю чітких життєвих перспектив та труднощами адаптації до нових умов після завершення служби. Виникають питання щодо подальшого життя, яке стає все більш невизначеним. Крім того, погіршуються соціальні умови членів родин

військовослужбовців та тих, хто завершив військову службу, що призводить до втрати соціальних можливостей, зміни соціального статусу, руйнування звичних життєвих норм та цінностей, що створює нові, нетрадиційні виклики.

Ці труднощі часто важко подолати самотійно, і тому потреба у вирішенні соціальних проблем військових, їхніх родин та інших осіб, дотичних до військової служби, стає все більш актуальною та сприяє розвитку та вдосконаленню системи військової соціальної роботи, яка покликана допомогти адаптуватися до нових реалій, відновити соціальні зв'язки та забезпечити необхідну підтримку тим, хто перебуває у складних життєвих обставинах.

Науковці по-різному інтерпретують терміни, пов'язані із правовим забезпеченням соціального захисту військовослужбовців. А. Бейкун та А. Клачко вважають, що захист прав військових є державно-примусовою діяльністю, яка реалізується спеціально уповноваженими суб'єктами для поновлення порушених прав та забезпечення виконання юридичних обов'язків [28]. Вони також наголошують, що категорія забезпечення виконання юридичних обов'язків є ключовою, оскільки право на соціальний захист визначається державою як її обов'язок перед військовослужбовцями.

З точки зору теорії права, існують різні підходи до трактування сутності поняття «соціальний захист». Наприклад, В. Журавський визначає соціальний захист як систему державного гарантування прав громадян України на матеріальне забезпечення у випадках втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття, а також у старості та в інших випадках, передбачених законодавством України [65].

Л. Дідківська та Л. Головка зазначають, що соціальний захист населення є державною підтримкою певних категорій, які можуть піддаватися негативному впливу ринкових процесів, забезпечуючи належний рівень життя через правову, фінансову та матеріальну допомогу окремим громадянам, особливо найбільш вразливим верствам населення [36].

Враховуючи наведену інформацію, можна виділити ознаки поняття «соціальний захист», такі як комплексність, юридична визначеність, соціальна необхідність та матеріальний аспект. О. Сайнецький зазначає, що соціальний захист адресований особам, які перебувають у особливих умовах, що суттєво відрізняються від умов життя інших осіб [54]. Згідно з Законом України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», соціальний захист військових — це діяльність держави, спрямована на встановлення системи правових і соціальних гарантій, що забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод, а також задоволення матеріальних і духовних потреб військовослужбовців з урахуванням особливостей їх службової діяльності та статусу в суспільстві, що сприяє підтриманню соціальної стабільності у військовому середовищі [47].

Визначення науковців підкреслюють ключові аспекти законодавства. Л. Новак-Каляєва акцентує, що сучасні виклики XXI століття вимагають формування нової генерації військовослужбовців, що, у свою чергу, потребує вдосконалення системи їхніх прав, особливо у соціальному контексті. Забезпечення соціальної захищеності військовослужбовців сприяє підвищенню престижу служби в армії та залученню висококваліфікованих фахівців до Збройних Сил України. Вирішення цих питань суттєво вплине на успішність військових реформ, подальший розвиток армії, її готовність до дій та виконання завдань із захисту Батьківщини [47].

О. Василик зазначає, що одним із важливих чинників соціальної та економічної стабільності держави є система державних соціальних гарантій, яка є невід'ємною складовою економічної системи [30]. Система соціальних гарантій та прав військовослужбовців є ключовим елементом забезпечення обороноздатності країни. Цю систему можна реалізувати через надання адекватного грошового забезпечення, службового житла, санаторно-курортного лікування, а також шляхом виплати пенсій, стипендій, грошових компенсацій, матеріальної допомоги та податкових пільг.

На думку М. Шишлюка і С. Чімишенка, матеріальне забезпечення є важливим компонентом соціального захисту військовослужбовців. Це охоплює грошове, житлове, речове, медичне, продовольче забезпечення, а також пенсійне забезпечення, компенсаційні, страхові та інші види виплат [66], [64].

У Рішенні Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України» підкреслюється зв'язок державної політики в військовій сфері, зокрема в обороні та військовому будівництві, із забезпеченням адекватного рівня соціальної безпеки військовослужбовців. Це включає й аспекти їх матеріального (грошового) забезпечення [52].

Питання соціального захисту військовослужбовців регулюються Конституцією, законами та іншими нормативно-правовими актами. Вони поділяються на дві основні групи. Перша група включає загальні закони, які визначають державну політику та регулюють відносини у сфері соціального захисту. Друга група складається з спеціальних законодавчих актів та підзаконних норм, що конкретно стосуються соціального захисту військовослужбовців і членів їхніх сімей, а також вирішення специфічних соціальних питань [57].

До першої групи відноситься Конституція України, в якій у статті 17 зазначено, що «Держава забезпечує соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, а також членів їх сімей» [38]. До другої групи законодавчих актів входить численна кількість законів, що регламентують питання соціального захисту військовослужбовців, зокрема: «Про Збройні Сили України», «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», «Про державні гарантії соціального захисту військовослужбовців, які звільняються із служби у зв'язку з реформуванням Збройних Сил України, та членів їхніх сімей», а також «Про пенсійне забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ».

Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» є одним із основних документів у цій сфері та відображає систему державних соціальних гарантій [51]. Він визначає значний перелік пільг, соціальних послуг та допомоги для учасників бойових дій, а також ветеранів війни. Цей закон також створює правову основу для соціального партнерства в захисті соціальних прав учасників бойових дій.

Ключовим нормативно-правовим актом у соціальному захисті військовослужбовців в Україні виступає Закон України «Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей». Цей закон, відповідно до Конституції України, встановлює основи державної політики в соціальному захисті військовослужбовців і членів їх сімей, формує єдину систему їх соціального та правового захисту, а також забезпечує сприятливі умови для реалізації їх конституційного обов'язку з охорони Батьківщини в економічній, соціальній та політичній сферах [51]. Згідно зі статтями 1 та 2 зазначеного закону, гарантіями соціального і правового захисту військовослужбовців та їх сімей є: «військовослужбовці користуються всіма правами і свободами людини та громадянина, гарантованими Конституцією України та законами, з урахуванням особливостей, що визначаються цим та іншими законами. У зв'язку з особливим характером військової служби, яка пов'язана із захистом Вітчизни, військовослужбовцям надаються визначені законом пільги, гарантії та компенсації» [51].

Держава забезпечує військовослужбовців достатнім матеріальним (продовольчим, речовим) та грошовим забезпеченням. Важливо зазначити, що військовим встановлюється щомісячний посадовий оклад, а також надаються надбавки, доплати та премії, включаючи виплату за участь у бойових діях або перебування в полоні, оточенні. Під час воєнного стану військовослужбовцям Збройних Сил України виплачується додаткова винагорода до 30 000 гривень на місяць, а для тих, хто безпосередньо бере участь у бойових діях, розмір цієї

винагороди може збільшуватися до 100 000 гривень в залежності від тривалості участі в таких діях (станом на 2024 рік) [52].

Серед важливих законів України, які прямо чи опосередковано стосуються соціального захисту військовослужбовців, можна виділити такі: «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» та «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні». До підгрупи нормативно-правових актів, що регулюють соціальний захист військовослужбовців, слід віднести такі закони, як «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю», «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», «Про житлово-комунальні послуги», «Основи законодавства України про охорону здоров'я» та інші. Що стосується пенсійного забезпечення військовослужбовців, то основні положення містяться у Законах України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб».

В умовах сучасності все більшу значимість набувають міжнародно-правові документи, які забезпечують соціальний захист військовослужбовців під час бойових дій. Найважливішими з них є: Женевська конвенція про поліпшення стану поранених і хворих в армії; Женевська конвенція про поліпшення стану поранених, хворих та осіб, які зазнали аварії на морі; Женевська конвенція про поводження з військовополоненими; Римський статут міжнародного кримінального суду (прийнятий 17 липня 1998 року) та інші [50].

Вивчення міжнародного досвіду соціальних гарантій для військовослужбовців показує, що найрозвинутішу та найбільш налагоджену систему грошового забезпечення мають США та країни НАТО [43]. У таких країнах, як США, Німеччина та Франція, реалізовано систему гарантованих соціальних виплат для військових [47]. Незважаючи на складну податкову систему в США, для військовослужбовців передбачено окремі податкові пільги.

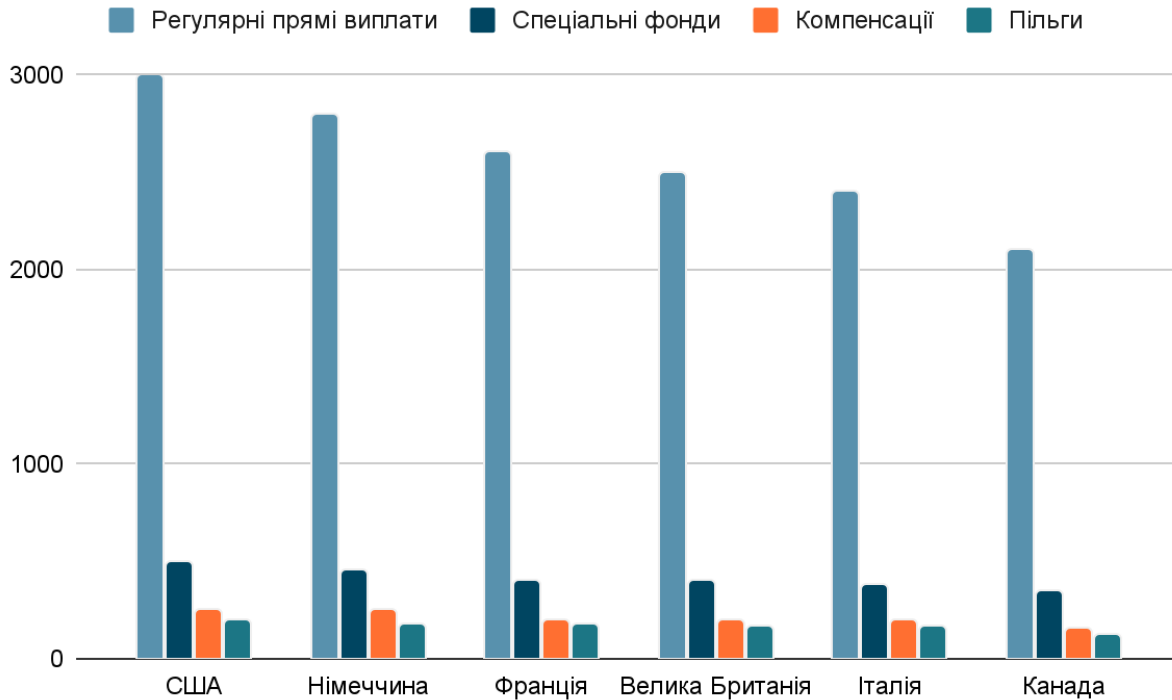

Рис. 1.1. Порівняльний аналіз системи соціального забезпечення в деяких країнах НАТО (дол. США)

На графіку відображено середні щомісячні прямі виплати, спеціальні виплати з заохочувального фонду, компенсації та пільги для військовослужбовців і їхніх сімей у доларах США. Як видно, країни НАТО мають різні рівні виплат, але загальна структура забезпечення схожа: регулярні прямі виплати, спеціальні фонди та компенсації складають основну частину систем соціального захисту військових.

У порівняльно-правовому аналізі видно, що соціальне забезпечення в країнах НАТО охоплює кілька основних напрямів: регулярні прямі виплати, спеціальні виплати з заохочувального фонду, компенсації, а також пільги для військовослужбовців та їхніх сімей. Прямі виплати включають фінансову допомогу, житлове забезпечення та надання продовольчих товарів [47]. Порядок

нарахування грошового забезпечення, що застосовується в більшості країн Альянсу, стимулює кар'єрний ріст військовослужбовців [46].

Ключовим аспектом є те, що в усіх країнах НАТО, у зв'язку з інфляцією та зростанням вартості життя, грошове забезпечення та пенсії підвищуються регулярно [46]. Розмір пенсійного забезпечення коригується відповідно до змін у грошовому забезпеченні військовослужбовців та цінній політиці держави [47]. Таким чином, можна стверджувати, що в країнах НАТО прямі виплати реалізуються в грошовій та продовольчій формах. Спеціальні виплати з заохочувального фонду призначені для окремих категорій військовослужбовців, які працюють в екстремальних або специфічних умовах [46]. У деяких країнах НАТО існує понад 33 види таких виплат [47]. Компенсації призначаються для покриття непередбачених витрат, таких як зміна місця служби чи високі витрати на проживання в певних регіонах. Пільги для військовослужбовців включають безкоштовне медичне обслуговування, різноманітні страхові програми, а також знижки на освітні послуги та в спеціалізованих магазинах продовольчих і промислових товарів [46].

З перелічених, основним документом у сфері соціального захисту військовослужбовців є Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [50]. У цьому законі соціальний захист військових визначається як функція держави, що має на меті створення системи правових і соціальних гарантій, що забезпечує реалізацію їх конституційних прав та свобод, а також задоволення матеріальних і духовних потреб відповідно до специфіки їх служби, статусу в суспільстві та підтримки соціальної стабільності в військовому середовищі. Закон гарантує військовослужбовцям захист у випадках втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття, а також у старості та інших ситуаціях, передбачених законодавством.

Головною метою соціального захисту є всебічне забезпечення особового складу та їхніх сімей, щоб компенсувати обмеження, що накладаються на

військових, а також специфічні умови служби. Закон також стверджує, що військовослужбовці та їхні родини мають право на пільги, гарантії та компенсації, встановлені для громадян України. Якщо одна й та ж особа має право на одну й ту ж пільгу з кількох підстав, їй надається можливість вибрати лише одну з них, якщо інше не передбачено законодавством.

Огляд численних нормативно-правових актів, що регулюють соціальний захист військовослужбовців, свідчить про постійний розвиток і вдосконалення цього законодавства. Проте велика кількість актів не завжди свідчить про комплексний і цілісний підхід до соціального захисту. Аналіз показує, що норми, які регулюють конкретні види соціального захисту, є несистемними і розпорошеними. Це означає, що різні нормативно-правові акти з різною юридичною силою лише частково регулюють одні й ті ж питання соціального забезпечення, визначаючи лише окремі його аспекти. Для формування чіткого розуміння змісту, обсягу, розміру та порядку реалізації соціального захисту військовослужбовців і їхніх сімей необхідний системний аналіз кількох нормативно-правових актів одночасно. В Україні не існує єдиного підходу до правового регулювання соціального захисту військових, а також бракує єдиного законодавчого акту, що визначав би узгоджені стандарти і принципи для побудови системи соціального забезпечення в цій сфері.

Хоча соціальний захист військовослужбовців і їхніх родин передбачено низкою законодавчих актів, багато питань залишаються невирішеними. Незважаючи на внесені зміни для покращення якості соціального захисту, більшість змін стосується кількісних, а не якісних аспектів. Наприклад, у статті 1 Закону «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» визначається термін «соціальний захист», який є ширшим, ніж раніше вживане поняття «соціальне забезпечення». Відповідно до цього визначення, соціальний захист включає в себе діяльність держави, спрямовану на створення системи спеціальних правових норм і гарантій для задоволення матеріальних і

духовних потреб військовослужбовців. Водночас, на думку О. Епель, «закон не відповідає на питання – а що таке саме поняття «соціальний захист», поняття «духовні потреби» військовослужбовців? Як зазначає вчена, у кожного свої духовні потреби і сьогодні, коли Україна зіткнулася з такою жорсткою зухвалою агресією з боку ворога, духовні потреби наших воїнів, що безпосередньо воюють на фронті, безумовно відрізняються від тих, котрі б вони мали в буденні й мирні часи» [46].

Отже, нормативно-правова база соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їх сімей в Україні формується на основі низки законодавчих актів, які регулюють їх соціальний захист та правовий статус. Основним законодавчим документом у цій сфері є Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», що визначає систему правових та соціальних гарантій, яка спрямована на задоволення матеріальних і духовних потреб військових та їхніх родин. Проте, існуюче законодавство демонструє певну фрагментарність і відсутність системного підходу до правового регулювання соціального захисту. Незважаючи на наявність значної кількості нормативно-правових актів, які охоплюють різні аспекти соціального забезпечення, вони часто не формують цілісну систему, що ускладнює доступ військовослужбовців до необхідних пільг і послуг.

1.3. Засоби, методи і технології соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їх сімей

Головним завданням держави є гарантування соціального захисту свого населення та створення умов для забезпечення гідного рівня життя. Право на соціальний захист належить до ключових прав людини, яке повинно визнаватися та забезпечуватися на державному рівні. Відповідно до першої статті Конституції України [38], наша держава визначена як суверенна, незалежна, демократична, соціальна та правова. Ряд статей Конституції закріплюють основи соціального захисту громадян.

Основні права людини, включаючи соціальні, не лише визнаються державою, але й захищаються нею. Це зобов'язує державу надавати соціальний захист своїм громадянам незалежно від їх статі, раси, кольору шкіри, гендерної ідентичності чи сексуальної орієнтації, політичних та релігійних переконань, походження, віку або стану здоров'я. Ефективність реалізації соціальної політики держави залежить від спрямованості на захист соціальних прав усіх громадян, особливо тих, чия професійна діяльність пов'язана з підвищеним ризиком. До таких категорій належать також військовослужбовці та члени їхніх сімей.

Важливо розглянути соціальну роботу з військовослужбовцями та членами їх сімей, яка безпосередньо впливає на військову спільноту та сприяє її організації на рівні, який забезпечує успішне виконання функціональних завдань. Головна суть такої роботи полягає в постійному контролі за духовними та моральними цінностями військових, а також за їхнім соціально-психологічним станом. Це передбачає надання необхідної допомоги та підтримки у випадках відхилення цих цінностей від оптимального рівня, до таких відхилень належать ситуації соціальної несправедливості, психологічні розлади, соціальна незахищеність, девіантна поведінка або порушення дисципліни. У таких випадках військовий соціальний працівник, спільно з іншими службами та органами військово-соціального управління, заступниками командирів з виховної роботи, впроваджує заходи, спрямовані на відновлення стабільних і позитивних соціальних цінностей серед військовослужбовців та в колективах.

Як і у будь-якій іншій сфері соціальної роботи, головною метою для соціального працівника залишається допомога клієнту. Однак, в цьому випадку, соціальний працівник має справу з клієнтами, чия соціальна благополучність тісно пов'язана із їх службовими обов'язками та роллю у забезпеченні бойової готовності та оборони держави. Державні та інституціональні інтереси стають пріоритетними, оскільки від них залежить безпека суспільства в цілому.

Військові соціальні працівники працюють із різними категоріями клієнтів, які так чи інакше пов'язані з військовою службою. До таких категорій належать як самі військовослужбовці, так і члени їхніх родин. Серед військових клієнтів можна виокремити різні групи: одинаки, вдовиці, розлучені, люди, схильні до пияцтва чи суїцидальних думок, особи з девіантною поведінкою, вихідці з проблемних сімей. Також це можуть бути жінки-військовослужбовці, офіцери передпенсійного віку або ті, хто працює у збройних силах.

Соціальний працівник також надає допомогу членам родин військовослужбовців: багатодітним сім'ям, сім'ям, які мають ветеранів, осіб з інвалідністю або тих, хто потребує покращення житлових умов. Крім того, клієнтами можуть бути і колективи цивільного персоналу військових частин та баз, а також соціальні групи, як-от молодь допризовного чи призовного віку.

Привернення уваги суспільства до соціального захисту сімей військовослужбовців є одним із ключових напрямків державної соціальної політики на сьогодні. В умовах масштабної мобілізації, значних втрат на війні, повернення бійців із пораненнями, ампутаціями та нестабільним психологічним станом після бойових дій, соціальний захист військових та їхніх родин стає пріоритетним і комплексним завданням. Соціальний статус цих осіб може змінитися в будь-який момент, часто в негативному аспекті, враховуючи постійну небезпеку на фронті.

Військові дії на території України суттєво вплинули на переосмислення питань соціального захисту і це стосується не лише осіб, які безпосередньо

постраждали внаслідок бойових дій, отримали травми чи поранення, втратили близьких, житло або роботу, стали внутрішньо переміщеними особами тощо. Наразі соціальний захист охоплює різні категорії сімей, залежно від їхнього залучення до мобілізаційних процесів. Зокрема, виділяються сім'ї, яких мобілізація не зачепила, родини, що відправили близьку людину на війну, сім'ї кадрових військовослужбовців, а також ті, хто втратив зв'язок із близькою людиною або зазнав втрати.

Це умовне розмежування має на меті наголосити на важливості впровадження зваженої соціальної політики щодо родин, чиї рідні беруть участь у захисті держави. Таким родинам держава повинна приділяти особливу увагу, зокрема у сфері соціального забезпечення. Це зумовлено тим, що на членів цих сімей покладаються додаткові обов'язки, пов'язані з відсутністю військовослужбовця, як-от відповідальність за дітей, господарство, роботу та побут. Не всі можуть впоратися з таким тиском, особливо розуміючи, що їхнє становище може не змінитися найближчим часом, адже мобілізація триває, і кількість сімей, які відправляють рідних на фронт, постійно зростає.

На сьогодні питання соціального захисту членів сімей військовослужбовців залишається недостатньо врегульованим, що потребує належної нормативно-правової бази. Як зазначають Г. Михайлишин та М. Довга, соціально-правовий захист сім'ї включає кілька аспектів:

- захист щодо створення та функціонування сімейних відносин;
- розвитку членів сім'ї;
- підтримки гармонії в родинному середовищі;
- надання соціальної допомоги у складних життєвих обставинах;
- захисту прав членів сім'ї в кризових ситуаціях [45].

Окрім цього, важливо розуміти, що ефективність соціального захисту залежить від характеру та глибини соціальних проблем, з якими стикаються сім'ї

військовослужбовців, таких як низький рівень життя та загальні труднощі в задоволенні базових соціальних потреб населення [53].

На сьогодні умови соціального захисту членів сімей військовослужбовців залишаються нечітко визначеними. Відсутність конкретного переліку цих умов пояснюється їхньою оціночністю, оскільки вони можуть охоплювати різні ситуації, які зумовлюють право на отримання соціального захисту. Тим не менш, можна виділити кілька ключових умов, які є необхідними для реалізації соціального захисту, розглянемо їх нижче.

1. Важливим аспектом є наявність відповідного законодавства, яке регулює соціальний захист військовослужбовців та їхніх родин. Закони мають бути стабільними та гнучкими для адаптації до змін у соціальних і економічних умовах.

2. Як зазначає І. Суходубова, соціальна обґрунтованість законів повинна відповідати реальним умовам життя [61]. Недостатня відповідність законодавства до реальних потреб може призводити до його невиконання або відміни. Закони в сфері соціального захисту мають бути узгоджені з можливостями держави забезпечувати їх виконання.

3. Соціальний захист військовослужбовців та їхніх родин не повинен залежати від умов, таких як рівень доходу або фінансування соціальних програм. Як зазначає Т. Грень, ці гарантії мають бути надані без обмежень або скасування [31].

4. Для формування соціальної політики важливо враховувати чинники, які впливають на захист військових родин. Соціальний ризик, як зазначає Н. Болотіна, є складовою соціального життя кожної людини і може бути зумовлений різними обставинами, зокрема втратою працездатності, безробіттям, чи медичними проблемами [28].

5. Постійний моніторинг потреб військових родин є необхідним для ефективного соціального захисту. Важливо виявляти сім'ї, які потребують допомоги, та визначати конкретні види підтримки.

6. Забезпечення соціального захисту родин військовослужбовців вимагає належної координації між державними органами та органами місцевого самоврядування. Як зазначають Б. Шамрай та А. Дуля, необхідна підготовка соціальних працівників до роботи з військовими та їхніми родинами [33], [65].

7. Важливо забезпечити індивідуальний підхід до кожної родини, виходячи з її потреб, через розробку та впровадження конкретних соціальних програм.

8. Необхідність належного фінансування соціальних програм є ключовою умовою для забезпечення ефективного соціального захисту. Від рівня фінансової підтримки залежать якість і кількість соціальних послуг, які можуть бути надані родинам військовослужбовців.

Ці чинники є основою для розробки дієвого механізму соціального захисту родин військовослужбовців, що відповідає сучасним соціальним і економічним викликам.

Засоби соціальної роботи з військовими включають як індивідуальні консультації, так і групові заходи, що дозволяють соціальному працівнику створювати оптимальні умови для реабілітації, адаптації та підтримки військових. Л. Гусейнова зазначає, що основними засобами є соціальні інституції, що спеціалізуються на психологічній та соціальній підтримці, а також ресурси громади, які відіграють важливу роль у допомозі сім'ям військових у їхньому адаптаційному процесі [32].

Л. Карамушка виділяє правові засоби, що охоплюють правову допомогу військовим, захист прав у випадках дискримінації, неправомірних дій та інших порушень. На думку дослідниці, основним завданням соціального працівника є не тільки інформування клієнта про його права, а й сприяння реалізації цих прав,

оскільки юридичне забезпечення для військовослужбовців та членів їхніх родин є основою соціальної роботи в цій сфері [36].

Методи соціальної роботи з військовослужбовцями поділяються на індивідуальні, групові та суспільні. Індивідуальні методи передбачають глибинну роботу з військовослужбовцем чи членом його родини, включаючи психотерапевтичні методики, консультування та супровід. Робота із сім'ями це процес поступового вирішення соціально-психологічних проблем, пов'язаних із адаптацією та інтеграцією, включаючи подолання стресових станів та кризових ситуацій.

Групові методи включають групову терапію, арт-терапію та групи підтримки, що допомагають військовослужбовцям у подоланні стресу та сприяють згуртованості військового колективу. Групова робота ефективно знижує рівень тривожності та дозволяє учасникам усвідомити підтримку з боку інших [35]. У випадках, коли потрібна особлива адаптація для членів сім'ї військового, також застосовуються спеціалізовані групи для членів родин, що допомагають інтегруватися у нове середовище.

Суспільні методи соціальної роботи є інструментом для створення більш сприятливих умов для повернення до мирного життя. Зокрема, Гусейнова Л. описує методи громадського впливу як важливий ресурс соціальної реадaptaції військових, до яких належить активізація громади, участь у соціальних проектах та заходах, що допомагають адаптувати військових та їхні сім'ї у цивільному середовищі [32].

Технології соціальної роботи з військовими та їхніми сім'ями варіюються залежно від їхніх соціальних потреб і характеру проблем і це значною мірою залежить від форми служби – призовної чи контрактної, категорії військовослужбовців, та тривалості служби. Наприклад, матеріальні труднощі та соціальні обмеження, з якими стикаються строковики і їхні родини (низька зарплата, життя в казармі далеко від сім'ї), можуть не стосуватися представників

спеціальних підрозділів (музикантів, спортсменів), які інколи проживають із сім'ями та отримують винагороду за свою діяльність під час служби. Військовослужбовці потребують захисту своїх прав, виховної адаптації та культурно-рекреаційних заходів для звикання до умов служби в стабільному середовищі, яке іноді може бути монотонним і постійно обмеженим одним колективом. Загальна мета соціальної роботи з військовими полягає у відновленні їхніх фізичних та психічних сил, корекції особистісних установок, а також у навчанні конструктивної взаємодії з колегами. Крім того, соціальна робота прагне запровадити принципи соціальної справедливості у стосунках субординації, характерних для військової служби.

Соціальна робота здійснюється як у Збройних Силах, так і в суспільстві. Вважати, що вона є виключно обов'язком заступників командирів по роботі з особовим складом, було б помилкою. Звісно, вони мають займатися соціальним захистом військових, як і військові психологи, юристи, фахівці медичних установ, але також і стройові командири різних рівнів. Одним із головних завдань є забезпечення дотримання прав військових та належних умов побуту, які не шкодять здоров'ю. Важливим аспектом є усунення неформальних відносин у військових колективах, таких як прояви «дідівщини» чи земляцьких угруповань. Звісно, повне усунення цих явищ залежить від покращення морально-психологічного клімату в суспільстві. Важливо знижувати криміногенність, обмежувати прихід до армії осіб із кримінальним минулим та підвищувати авторитет військової служби. Проте в поточних умовах можна покращити соціальний контроль у колективах, посилити взаємну довіру між солдатами та командирами і запровадити жорсткі санкції за прояви насильства. Також необхідно інформувати військових про їхній правовий статус, консультувати щодо прав та механізмів їх захисту.

Завдання соціальної роботи з військовими-контрактниками включають юридичні та соціальні консультації з усіх питань, що стосуються їхніх прав та

можливостей, підтримку прав членів їхніх сімей, а також представлення їхніх інтересів перед командуванням та місцевою владою. У разі порушення прав військовослужбовців, офіцери, які здійснюють соціальну роботу, мають повідомляти про це по ланцюжку командування та сприяти відновленню прав.

Важливу роль відіграє педагогічна допомога дітям військовослужбовців, що включає корекцію навчальних труднощів, соціальну адаптацію та формування поваги до військової служби. Соціальна робота у Збройних Силах також має на меті покращення умов проживання та праці військових, усунення антропогенного забруднення, що сприяє збереженню здоров'я та працездатності. Важливим аспектом є розвиток соціальних комунікацій, зменшення напруженості, вирішення конфліктів та створення згуртованого військового колективу. Для цього застосовуються конфліктологічні методи, групова терапія, тренінги спілкування та розвиток комунікативних навичок, щоб створити стабільні та дружні колективи. Психологічні тренінги, психотерапія та психокорекція також мають значення у роботі з великими групами людей, включаючи військових. Вони допомагають стимулювати позитивні реакції та знижувати рівень стресу. Сімейне консультування важливе для зниження напруженості та запобігання конфліктів у сім'ях військовослужбовців, особливо якщо вони проживають далеко від міст. Це часто є єдиним способом стабілізувати сімейні відносини.

Соціальні технології у роботі з військовослужбовцями є комбінацією методів, спрямованих на комплексне розв'язання проблем клієнтів, охоплюючи технології кризового втручання, сімейного консультування, соціально-педагогічної підтримки та психокорекції. Л. Гусейнова підкреслює значення технології кризового втручання, яка використовується для допомоги військовим у гострих кризових ситуаціях, пов'язаних із військовими травмами, посттравматичним стресовим розладом (ПТСР) та адаптаційними труднощами. Ця технологія також застосовується для підтримки членів родин, які переживають кризу внаслідок втрати або поранення близької людини. Технологія сімейного

консультування займає вагоме місце у роботі з родинами військових. Л. Карамушка описує її як систему роботи з сім'ями, що передбачає усунення негативного впливу військових стресів на сімейні стосунки, а також допомогу у вирішенні конфліктів та емоційної нестабільності [36]. Технології соціально-педагогічної підтримки спрямовані на адаптацію дітей військових до навчального процесу, включаючи підтримку у випадках частих переїздів, а також на корекцію поведінки, викликані впливом військового середовища. Л. Гусейнова зазначає, що соціально-педагогічні технології сприяють підвищенню успішності дітей у школі та забезпечують їм комфортне середовище для розвитку [32].

У таблиці 1.4 продемонстровано основні напрями соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їх сім'ями, описуючи засоби, методи та технології.

Таблиця 1.4

Засоби, методи і технології соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їх родин.

Категорія	Засоби	Методи	Технології
Психологічна підтримка	Психологічні консультації, підтримка	Індивідуальна та групова терапія	Тренінги спілкування, психокорекція
Адаптація до умов служби	Соціальні програми, культурно-дозвільні заходи	Метод групової терапії, адаптаційні вправи	Групові тренінги, методи посередництва
Соціальний захист	Консультації з правових питань, юридичний супровід	Соціально-правове консультування	Інформаційні сесії, захист прав військових
Реабілітаційна допомога	Центри реабілітації, соціальні	Психотерапія, педагогічна корекція	Реабілітаційні програми, методики

	консультації		соціалізації
Запобігання конфліктам	Соціально-психологічна діагностика	Конфліктологічні процедури	Комунікативні тренінги, моделювання ситуацій
Підтримка сімей військових	Сімейне консультування, соціальна допомога	Сімейна терапія, індивідуальні консультації	Система сімейного консультування
Забезпечення сприятливих умов	Поліпшення побутових умов	Моніторинг умов життя і праці	Соціально-екологічні заходи
Освітня та професійна підготовка	Навчальні програми, тренінги	Професійна орієнтація, перекваліфікація	Навчання цивільним професіям, підготовка до роботи на ринку праці
Культурно-дозвільна діяльність	Організація дозвілля, клуби та гуртки	Метод культурно-дозвільних заходів	Створення та підтримка військово-спортивних таборів та клубів

Джерело: розроблено автором на основі [36].

Отже, засоби, методи і технології соціальної роботи з військовослужбовцями є різноманітними та багатофункціональними, що дозволяє соціальним працівникам гнучко реагувати на потреби військових та їхніх родин. На основі досліджень багатьох вчених можна стверджувати, що комплексний підхід, орієнтований на правову, психологічну, соціально-педагогічну допомогу, є ключовим для досягнення позитивних результатів у роботі з цією категорією клієнтів.

Висновки до першого розділу

З огляду на сучасні реалії – військові дії, економічну нестабільність та процес реформування країни – соціальний захист військовослужбовців та членів їх родин є особливо актуальним.

Соціальна робота з військовослужбовцями та їхніми сім'ями є спеціалізованою діяльністю, що спрямована на забезпечення адаптації до військових умов, відновлення фізичних та психологічних ресурсів, захист прав та соціальну підтримку як військових, так і їхніх близьких. Сутність цієї роботи полягає у наданні допомоги різним категоріям військовослужбовців, включаючи строковиків, контрактників та членів їхніх родин. До основних завдань соціальної роботи належать виховно-адаптаційні заходи, спрямовані на покращення комунікативних навичок, розвиток соціальної справедливості та усунення негативних проявів у військових колективах. Основний акцент робиться на підтримці стабільності та згуртованості, а також на забезпеченні якісних соціально-побутових умов.

Нормативно-правова база соціальної роботи з військовослужбовцями в Україні формуються на основі ряду законодавчих актів, які регулюють їх соціальний захист і правовий статус. Ключовим документом у цій сфері є Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їхніх сімей», що встановлює систему правових і соціальних гарантій, спрямованих на задоволення матеріальних і духовних потреб військовослужбовців та їхніх родин.

Проте існуюче законодавство демонструє певну розрізненість і брак системного підходу до регулювання соціального захисту. Незважаючи на велику кількість нормативно-правових актів, що охоплюють різні аспекти соціального забезпечення, вони часто не формують цілісну систему, що ускладнює доступ військовослужбовців до необхідних пільг і послуг. Крім того, міжнародно-правові

акти, які регулюють соціальний захист військовослужбовців під час бойових дій, також відіграють важливу роль у формуванні українського законодавства. Однак, незважаючи на зміни, які спрямовані на покращення умов соціального захисту, багато питань залишаються невирішеними, і система соціального захисту потребує подальшого вдосконалення.

Соціальна робота з військовослужбовцями передбачає використання широкого спектру засобів, методів та технологій, зокрема психотерапевтичних, консультативних та адаптаційних. Застосування технологій психологічного тренінгу та психотерапії спрямоване на розвиток позитивних психологічних реакцій та згладжування негативних, що є особливо актуальним у постійно напружених умовах військової служби. Також активно використовуються методи соціально-педагогічної допомоги дітям військовослужбовців, сімейного консультування для зменшення внутрішньосімейних конфліктів, а також заходи культурно-дозвільної діяльності. Це не тільки допомагає зберегти фізичне та психічне здоров'я військових, але й сприяє згуртуванню колективів, зміцненню стосунків у сім'ях і підвищенню рівня соціальної взаємодії.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ ТА ЧЛЕНАМИ ЇХ СІМЕЙ

2.1. Зарубіжний досвід соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їх сімей

Зарубіжний досвід соціальної роботи з військовослужбовцями і їх сім'ями є цінним джерелом знань для України, оскільки дозволяє врахувати практичні підходи, розроблені та випробувані в різних країнах. Сучасні програми соціальної підтримки ветеранів за кордоном охоплюють широкий спектр послуг, від психологічної допомоги до адаптації на ринку праці та реінтеграції в суспільство. Важливо вивчити підходи в таких країнах, як США, Канада, Велика Британія та Австралія, щоб зрозуміти можливості застосування їхніх методів в Україні. Зарубіжна практика соціальної роботи з військовослужбовцями та їхніми родинами характеризується багатогранністю підходів, широким спектром методів та засобів, а також тісною інтеграцією різних державних та неурядових структур. Основними напрямками, які можна виділити в зарубіжній практиці, є психологічна підтримка, соціальне забезпечення, адаптаційні програми після служби та підтримка сімей військових.

Розглянемо детальніше про соціальну підтримку військовослужбовців, ветеранів та членів їх сімей у різних країнах.

Система підтримки ветеранів у США є однією з найрозвиненіших у світі та охоплює різні аспекти життя ветеранів: від медичного обслуговування і психологічної підтримки до допомоги у працевлаштуванні та реінтеграції у суспільство [14]. Основним органом, що забезпечує ці послуги, є Департамент у справах ветеранів США [7]. Департамент створює та підтримує різноманітні

програми допомоги ветеранам з урахуванням їхніх індивідуальних потреб. Розглянемо найбільші програми та ініціативи, які надаються у США.

1. Медична підтримка. Департамент ветеранів США забезпечує ветеранам доступ до медичного обслуговування через мережу лікарень, клінік і реабілітаційних центрів, що спеціалізуються на лікуванні різноманітних захворювань, характерних для військових (фізичні травми, посттравматичний стресовий розлад, депресія). У всіх штатах США діють близько 170 медичних центрів та понад 1,000 амбулаторних клінік VA [8]. Ветерани, які отримали інвалідність під час служби, мають доступ до спеціалізованих послуг у межах програми Disability Compensation, яка надає їм щомісячну фінансову допомогу залежно від рівня інвалідності. Програма охоплює як фізичні, так і психічні розлади, що виникли внаслідок бойових дій чи інших завдань.

2. Психологічна підтримка та реабілітація. Першу програму яку розглянемо – програма з подолання посттравматичного стресового розладу (ПТСР). Програма включає цілодобову гарячу лінію допомоги. Department of Veterans Affairs (далі – VA) приділяє значну увагу підтримці ветеранів, які страждають від ПТСР. Для подолання ПТСР використовуються методи когнітивно-поведінкової терапії, психотерапія та медикаментозне лікування. У VA працюють висококваліфіковані психотерапевти, які забезпечують підтримку ветеранам в індивідуальних та групових сесіях. Інша програма – Suicide Prevention, яка має на меті зниження рівня самогубств серед ветеранів. Програма включає цілодобову гарячу лінію допомоги [23], де ветерани можуть отримати екстрену підтримку та консультації. Крім того, VA розробляє кампанії для підвищення обізнаності ветеранів та їхніх родин про можливі ознаки суїцидальних настроїв та методи їх запобігання. Третя велика програма – Whole Health. Вона є інноваційною програмою, яка пропонує цілісний підхід до здоров'я ветеранів. Програма орієнтована на врахування не лише фізичних та психічних потреб ветерана, а й соціальних, духовних та

культурних аспектів. Ветерани отримують підтримку в плануванні свого здоров'я з фокусом на профілактику захворювань та підвищення якості життя [13].

3. Освіта та професійна підготовка. Програма GI Bill є однією з найвідоміших програм підтримки ветеранів у США. Вона була створена для надання фінансової допомоги ветеранам, які хочуть здобути вищу освіту або пройти курси професійної підготовки. В рамках цієї програми ветерани можуть отримувати кошти на оплату навчання, житла та інших освітніх витрат. GI Bill є важливим інструментом для забезпечення соціальної мобільності ветеранів, дозволяючи їм здобути нову професію та інтегруватися у цивільне життя. Програма Veteran Readiness and Employment (VR&E), раніше відома як Vocational Rehabilitation and Employment Program, надає підтримку ветеранам з інвалідністю у здобутті нових професійних навичок та працевлаштуванні [13]. Програма включає навчання, стажування, допомогу у створенні резюме та працевлаштуванні. Основна мета VR&E – надати ветеранам навички, які дозволять їм успішно конкурувати на ринку праці.

4. Програми підтримки сімей ветеранів. Military Family Support – надає підтримку сім'ям ветеранів, розуміючи важливість допомоги не тільки самому ветерану, а й його родині [2]. Програми підтримки сімей охоплюють психологічні консультації, допомогу в навчанні дітей, юридичні послуги та фінансову підтримку. Крім того, діє програма для родичів і друзів ветеранів, яка навчає їх надавати емоційну підтримку та правильно реагувати на прояви ПТСР у ветеранів. Програма Caregiver Support Program – для родичів, які доглядають за ветеранами з інвалідністю, існує Caregiver Support Program. Програма забезпечує доступ до медичної допомоги для тих, хто доглядає за ветеранами, а також надає фінансову підтримку та консультування. Ветерани можуть отримати безпосередню допомогу у догляді, а їхні рідні – навчання та емоційну підтримку.

5. Програми житлової допомоги. VA Home Loan є програмою, яка допомагає ветеранам придбати житло на вигідних умовах. Вона передбачає низькі процентні

ставки, відсутність вимог до початкового внеску та інші фінансові переваги. VA виступає гарантом для кредиторів, що дозволяє ветеранам з низьким доходом або кредитним рейтингом придбати власне житло. Програма VA Home Loan вважається однією з найбільш успішних ініціатив Департаменту ветеранів. Програма Supportive Services for Veteran Families (SSVF) надає фінансову допомогу ветеранам, які опинилися в скрутних житлових умовах або без житла [1]. Програма спрямована на запобігання бездомності серед ветеранів, надаючи їм тимчасове житло, фінансову підтримку на оренду, допомогу в оплаті комунальних послуг і юридичну підтримку. SSVF активно співпрацює з благодійними організаціями для розв'язання проблем житлової незабезпеченості.

6. Реінтеграція та повернення до цивільного життя. Програма Transition Assistance Program (TAP) є програмою, спрямованою на підтримку ветеранів у перехідний період від військової служби до цивільного життя. TAP надає інформацію про ринок праці, допомагає ветеранам скласти план дій після звільнення зі служби, включаючи поради щодо пошуку роботи та освіти. TAP також проводить спеціалізовані тренінги, що охоплюють теми кар'єрного планування, управління фінансами та побудови ефективної комунікації. Програма SkillBridge дозволяє військовослужбовцям проходити стажування в цивільних компаніях ще під час служби, що допомагає їм отримати необхідний досвід і навички для майбутньої кар'єри. Програма співпрацює з понад 500 компаніями, які надають можливість стажування в різних галузях, що підвищує шанси ветеранів на успішне працевлаштування після звільнення [24].

Таким чином, система підтримки ветеранів у США охоплює широкий спектр послуг, спрямованих на допомогу ветеранам у різних аспектах їхнього життя. Завдяки розгалуженій системі медичної підтримки, психологічної реабілітації, допомоги у працевлаштуванні, житловим програмам та програмам підтримки сімей, ветерани отримують комплексну допомогу для успішного повернення до цивільного життя.

Програма Veterans Affairs Canada (VAC) у Канаді є ключовою системою підтримки ветеранів, яка надає різноманітні послуги та ресурси для військовослужбовців, які завершили службу, а також для членів їхніх родин [21]. Основна мета VAC – допомогти ветеранам у процесі переходу до цивільного життя, забезпечуючи медичну, психологічну, фінансову та соціальну підтримку. VAC також опікується удосконаленням умов життя ветеранів, їхньою інтеграцією в суспільство та забезпеченням необхідних ресурсів для адаптації до цивільного життя. Розглянемо основні напрямки діяльності VAC, її програми та послуги для ветеранів і членів їхніх сімей:

1. Медичні та реабілітаційні послуги. VAC надає ветеранам доступ до широкого спектру медичних послуг, включаючи діагностику, амбулаторне та стаціонарне лікування. Особлива увага приділяється фізичним і психічним захворюванням, пов'язаним з військовою службою. VAC також забезпечує лікування ветеранів, які зазнали травм або інвалідності внаслідок військових дій, а також надає безкоштовні медикаменти та засоби реабілітації [15]. Програма реабілітації VAC допомагає ветеранам, які зазнали фізичних чи психічних травм під час служби, включаючи фізичну, психологічну, соціальну та професійну реабілітацію. VAC співпрацює з лікарями, фізіотерапевтами та психотерапевтами, щоб надати комплексну допомогу, зокрема після важких поранень чи ампутацій. Програми для ветеранів з ПТСР і іншими психічними розладами включають кваліфіковану психологічну підтримку, індивідуальну та групову терапію. Також розроблені програми підтримки для ветеранів, що переживають суїцидальні думки або деструктивну поведінку.

2. Фінансова підтримка та пенсії. Програма Disability Benefits надає фінансову допомогу ветеранам, які зазнали інвалідності під час служби. Це може бути одноразова компенсація або щомісячні виплати, залежно від ступеня інвалідності та її впливу на здатність ветерана працювати та вести нормальне життя. Виплати можуть бути як постійними, так і тимчасовими, залежно від стану

здоров'я ветерана. Veterans Emergency Fund (VEF) [15] надає термінову фінансову підтримку ветеранам, які потрапили в складні життєві обставини. Фонд допомагає при непередбачених витратах, таких як оренда житла, харчування, медичні послуги тощо. VAC також управляє пенсійними виплатами для ветеранів, які досягли пенсійного віку. Після звільнення зі служби ветерани мають право на пенсію, яка розраховується на основі їхнього рангу, стажу служби та інших факторів. VAC забезпечує консультації для ветеранів, які переходять на пенсію, і допомагає їм зберігати стабільний рівень життя.

3. Освіта та працевлаштування. Програма Education and Training Benefit (ETB) надає ветеранам фінансову підтримку для отримання вищої освіти або підвищення кваліфікації. Ветерани можуть отримати гранти на навчання, професійні курси та інші освітні програми. ETB допомагає ветеранам отримати нові професійні навички та знайти роботу, що відповідає їхнім інтересам і потребам у цивільному житті. Career Transition Services (CTS) допомагає ветеранам адаптуватися до цивільного ринку праці, надаючи консультації з написання резюме, підготовки до співбесід і пошуку роботи [10]. Програма також включає тренінги з розвитку професійних навичок. Вона підтримує також членів родин ветеранів, які шукають стабільне працевлаштування. Veterans Vocational Rehabilitation допомагає ветеранам, які мають обмеження через отримані травми або інвалідність, з професійною підготовкою та пошуком роботи, що відповідає їхнім фізичним можливостям.

4. Підтримка сімей ветеранів. VAC підтримує не лише ветеранів, але й їхні родини, надаючи психологічну допомогу, консультації та інформаційну підтримку. Програма Family Support включає також послуги з догляду за ветеранами з інвалідністю чи особливими потребами, допомагаючи родинам справлятися з цими завданнями. Caregiver Recognition Benefit — це фінансова підтримка для родичів, які доглядають за ветеранами з інвалідністю, допомагаючи

покрити витрати на догляд [22] VAC також надає навчання та консультації для тих, хто доглядає за ветеранами, щоб полегшити їхнє повсякденне життя.

5. Житлова підтримка та програми для запобігання бездомності. Veterans Independence Program (VIP) надає ветеранам послуги для підтримки незалежного життя, такі як допомога з обслуговуванням житла, транспортуванням, медичним обладнанням і адаптацією житлових умов для ветеранів з обмеженими можливостями. VIP допомагає ветеранам зберігати якість життя та залишатися незалежними. VAC співпрацює з благодійними та неурядовими організаціями для надання допомоги ветеранам, які можуть опинитися без житла, надаючи тимчасове житло, підтримку в пошуку постійного житла та юридичні консультації. Програма швидко реагує на кризові ситуації, що загрожують житловій стабільності ветеранів [10].

6. Психологічні служби та підтримка психічного здоров'я. VAC надає комплексну підтримку ветеранам, які мають проблеми з психічним здоров'ям, такими як ПТСР чи депресія. Програми включають кризові гарячі лінії, онлайн-консультації та терапевтичну допомогу кваліфікованих психотерапевтів [4]. VAC також проводить освітні програми для ветеранів і їхніх родин, які допомагають зрозуміти психічне здоров'я, а також навчають методам самопомоги та боротьби зі стресом.

Отже, програма Veterans Affairs Canada (VAC) є всебічною системою підтримки ветеранів, що включає медичні, психологічні, фінансові, освітні та соціальні послуги. VAC прагне забезпечити якісне життя ветеранів, їхню реабілітацію та успішну інтеграцію до цивільного життя.

У Великій Британії існує багато організацій, які займаються допомогою ветеранам і членам їхніх сімей, надаючи широкий спектр послуг — від медичної та психологічної підтримки до допомоги у працевлаштуванні та соціальній адаптації. Основними з таких організацій є державні агентства, благодійні та неурядові організації, а також численні волонтерські ініціативи. Кожна з цих

організацій має свою спеціалізацію і пропонує унікальні програми допомоги, спрямовані на підтримку військовослужбовців, ветеранів та їхніх родин.

Нижче наведений детальний огляд ключових організацій, що допомагають ветеранам у Великій Британії, і їхніх основних напрямів діяльності:

Міністерство оборони Великої Британії (MoD) відповідає за загальну координацію питань, пов'язаних з військовослужбовцями та ветеранами. Через підпорядковані йому агентства MoD забезпечує підтримку як під час служби, так і після звільнення. Одним із ключових напрямів діяльності є розробка та впровадження стратегій і політик, спрямованих на соціальну адаптацію ветеранів [3]. Підрозділ Transition to Civilian Life MoD надає підтримку ветеранам під час переходу з військової служби до цивільного життя, надаючи інформацію про освіту, тренінги, працевлаштування, а також про доступні пільги та виплати [5].

Veterans UK — це державна організація, що підпорядковується Міністерству оборони Великої Британії, і займається питаннями підтримки ветеранів та їхніх родин, забезпечуючи консультації та фінансову допомогу. Veterans UK координує низку програм, включаючи виплати пенсій, компенсацій та інших видів допомоги для військовослужбовців, які зазнали інвалідності під час служби. Програма Armed Forces Compensation Scheme (AFCS) надає компенсаційні виплати ветеранам, які отримали поранення чи травми під час військової служби [25]. Вона покриває витрати на лікування та реабілітацію, а також передбачає одноразові чи щомісячні виплати для ветеранів залежно від ступеня інвалідності. Veterans Welfare Service (VWS) надає підтримку ветеранам у питаннях соціальних виплат, реабілітації та юридичної допомоги, забезпечуючи індивідуальні консультації та допомагаючи з роз'ясненням прав та доступних ресурсів.

SSAFA (Soldiers, Sailors, Airmen and Families Association) є однією з найстаріших благодійних організацій у Великій Британії, що підтримує ветеранів та їхні родини з 1885 року. SSAFA надає широкий спектр послуг, включаючи психологічну, фінансову та медичну допомогу, а також підтримку в питаннях

працевлаштування та житлових проблем [19]. Організація співпрацює з урядовими установами та іншими благодійними організаціями, щоб забезпечити максимальний обсяг допомоги. Military Family Hub SSAFA надає консультації та підтримку сім'ям військовослужбовців і ветеранів, допомагаючи з питаннями, пов'язаними з переїздом, пошуком шкіл для дітей, юридичними питаннями та адаптацією до цивільного життя. Спеціалізована допомога ветеранам з інвалідністю пропонується у рамках програм, які надають підтримку у фінансових, медичних та соціальних питаннях для ветеранів з фізичними чи психічними розладами, пов'язаними з військовою службою.

Royal British Legion (RBL) — ще одна відома благодійна організація, яка надає підтримку ветеранам Великої Британії та їхнім родинам. Основна мета RBL — забезпечити соціальну та економічну стабільність ветеранів, надавати їм доступ до медичної допомоги та забезпечити комфортні умови життя. RBL також проводить кампанії для підвищення обізнаності суспільства про потреби ветеранів. Щорічна благодійна кампанія “Poppy Appeal” спрямована на збір коштів для допомоги ветеранам, які використовуються для фінансування медичних та соціальних програм підтримки [17]. Мережа ресурсних центрів підтримки ветеранів дозволяє отримати інформацію про доступні програми, консультації з психологами та юристами, а також допомогу у працевлаштуванні. Центри також організують зустрічі ветеранів для підтримки соціальних зв'язків

Help for Heroes — благодійна організація, заснована у 2007 році для надання допомоги ветеранам, що зазнали серйозних фізичних або психологічних травм під час служби. Основною метою організації є забезпечення довгострокової реабілітації ветеранів через програми фізичної реабілітації, психологічної підтримки та соціальної адаптації [11]. Help for Heroes управляє кількома реабілітаційними центрами, де ветерани можуть отримати фізичну та психологічну реабілітацію. Спортивні програми організації також допомагають

ветеранам відновлювати фізичну форму та підвищувати самооцінку, зокрема через участь у міжнародних змаганнях, таких як *Invictus Games*.

Combat Stress — спеціалізована благодійна організація, що надає психічну та емоційну підтримку ветеранам, зокрема тим, хто страждає від посттравматичного стресового розладу (ПТСР), депресії та тривожних розладів [6]. Організація пропонує широкий спектр консультаційних послуг, включаючи індивідуальну та групову терапію, а також підтримку для родин ветеранів. Програма для ветеранів з ПТСР передбачає використання методів когнітивно-поведінкової терапії та інших підходів для допомоги ветеранам у подоланні травм, пов'язаних з військовою службою.

Walking With The Wounded (WWTW) — благодійна організація, що надає підтримку ветеранам у сфері працевлаштування та психологічної допомоги. Мета *WWTW* — допомогти ветеранам адаптуватися до цивільного життя та знайти роботу [26]. Організація надає підтримку у підготовці до співбесід, написанні резюме та навчанні професійним навичкам. Програма “*Head Start*” підтримує психічне здоров'я ветеранів, допомагаючи їм пережити труднощі адаптації через консультації з психологами та участь у групових заняттях, що сприяють інтеграції до суспільства.

Можна зробити висновок, що організації Великої Британії, які займаються підтримкою ветеранів, надають різноманітні послуги, що включають медичну та психологічну допомогу, фінансову підтримку, реабілітацію, працевлаштування та соціальну адаптацію. Завдяки співпраці урядових агентств, благодійних організацій та громадських ініціатив, ветерани отримують доступ до всебічної підтримки, що допомагає їм повернутися до повноцінного життя після завершення військової служби.

Соціальне забезпечення військових у зарубіжних країнах також розвинуто на високому рівні. У Німеччині існує система соціальних послуг для військовослужбовців та членів їх сімей, яка охоплює медичну допомогу,

матеріальну підтримку та допомогу у працевлаштуванні після завершення служби. Програми реабілітації включають як медичне обслуговування, так і професійну підготовку для адаптації до цивільного життя. Розглянемо таблицю 2.1, яка надає огляд основних програм та організацій, що працюють у різних країнах для підтримки військовослужбовців і ветеранів.

Таблиця 2.1

Зарубіжні програми соціальної роботи з військовослужбовцями

Країна	Основні програми та організації	Напрямки діяльності
Велика Британія	Міністерство оборони Великої Британії (MoD), Veterans UK, SSAFA, Royal British Legion (RBL), Help for Heroes, Combat Stress, Walking With The Wounded (WWTW)	Підтримка ветеранів під час служби та після звільнення, програми компенсацій та соціальних виплат, реабілітація та психологічна допомога, працевлаштування, адаптація до цивільного життя, підтримка сімей військовослужбовців, допомога ветеранам з інвалідністю.
США	Department of Veterans Affairs (VA), Wounded Warrior Project, The American Legion, Veterans of Foreign Wars (VFW)	Медична допомога, реабілітація, психологічна підтримка, соціальні та фінансові виплати, програми для ветеранів з травмами, працевлаштування, освіта, соціальна адаптація.
Канада	Veterans Affairs Canada, Royal Canadian Legion, Canadian Forces Personnel Support Program (CFPSP)	Психологічна та медична підтримка ветеранів, програми для допомоги сім'ям, підтримка в

		адаптації до цивільного життя, виплати пенсій та компенсацій, соціальне забезпечення, програми реабілітації.
Австралія	Department of Veterans' Affairs (DVA), Legacy Australia, Soldier On	Лікування та реабілітація ветеранів, підтримка психічного здоров'я, програми компенсацій та пенсій, підтримка родин військовослужбовців, допомога з працевлаштуванням, програми для ветеранів з фізичними та психологічними травмами.
Німеччина	Bundeswehr, Veterans' Social Support Service, Soldiers' Relief Fund	Соціальна підтримка ветеранів, програми реабілітації, допомога у працевлаштуванні, надання медичних послуг, виплати пенсій та компенсацій, підтримка ветеранів із психічними та фізичними травмами.
Франція	French Ministry of Armed Forces, The French National Association of Veterans (UNC)	Психологічна підтримка ветеранів, соціальні програми, реабілітація та допомога в адаптації до цивільного життя, пенсійні виплати, допомога родинам військовослужбовців.
Швеція	Swedish Armed Forces (Försvarsmakten), Swedish Veterans' Association (SVF)	Психологічна реабілітація ветеранів, підтримка після травм, програми компенсацій та

		фінансової підтримки, надання медичних послуг, соціальні ініціативи для адаптації ветеранів.
--	--	--

Джерело: розроблено автором на основі [16].

Спільними рисами програм соціальної роботи з військовослужбовцями та ветеранами у різних країнах є медична та психологічна підтримка, фінансова допомога, сприяння адаптації до цивільного життя, а також підтримка сімей ветеранів. Усі програми включають надання медичних послуг для лікування фізичних та психічних травм, зокрема посттравматичного стресового розладу (ПТСР) та інших психічних розладів. Це також охоплює реабілітацію, як фізичну, так і психологічну, для ветеранів, що зазнали серйозних травм під час служби. Крім того, майже всі країни мають програми фінансової підтримки ветеранів, які передбачають виплати пенсій, компенсацій та допомоги на лікування і реабілітацію, що можуть бути одноразовими або регулярними в залежності від ступеня інвалідності. Програми підтримки адаптації ветеранів до цивільного життя є важливим аспектом, і вони включають освітні та професійні тренінги, підтримку у працевлаштуванні, а також допомогу в пошуку житла та інші аспекти соціальної інтеграції. Також, у більшості країн є програми, що надають допомогу родинам ветеранів, адже адаптація до цивільного життя часто є складним процесом не тільки для самих ветеранів, а й для їхніх близьких.

Водночас відзначаються і відмінні риси у підходах до підтримки ветеранів. У Великій Британії та США значну роль у допомозі ветеранам відіграють благодійні організації, як-от SSAFA, Help for Heroes, Combat Stress та інші, які активно співпрацюють з урядовими установами. Ці організації забезпечують ветеранів медичною, психологічною та фінансовою допомогою, а також підтримують їх у пошуках роботи та соціальній адаптації. У той час як в Австралії

та Канаді державні органи, такі як Міністерства у справах ветеранів, займаються більшою частиною роботи з надання підтримки, координуючи програми через свої відомства. Відмінності також проявляються у більш спеціалізованих програмах для ветеранів з інвалідністю, наприклад, у SSAFA, де надається комплексна допомога таким ветеранам у медичних, фінансових та соціальних питаннях. В інших країнах, як Канаді та США, програми для ветеранів з інвалідністю можуть бути більш комплексними і охоплювати більший спектр послуг, від медичної допомоги до реабілітації і працевлаштування.

Особливістю програм соціальної роботи з ветеранами є й те, що у Великій Британії активно підтримують адаптацію ветеранів через спеціалізовані програми для працевлаштування, такі як програма *Walking With The Wounded*, що надає допомогу у пошуку роботи та навчанні новим професійним навичкам. У той час як в інших країнах, таких як США та Канада, акцент робиться на соціальних послугах і підтримці у вирішенні житлових та фінансових проблем, що є важливою частиною адаптації ветеранів до цивільного життя.

Загалом, можна зазначити, що хоча програми соціальної підтримки ветеранів мають спільні риси у всіх країнах, їх реалізація значно варіюється залежно від місцевих соціальних, культурних та економічних умов. Кожна країна адаптує свої підходи до надання допомоги ветеранам, враховуючи специфіку своєї ситуації, але в цілому вони сприяють успішній реабілітації ветеранів і їхній соціальній інтеграції.

2.2. Організація та аналіз результатів емпіричного дослідження щодо якості надання соціальних послуг військовослужбовцям та членам їх родин

На основі аналізу, дослідженої в першому розділі, законодавчої бази щодо соціальної роботи з військовослужбовцями та їхніми родинами можна зробити висновок, що різноманітність соціальної роботи з цією категорією включає такі ключові цінності, як: забезпечення належних умов життя для військовослужбовців та їхніх сімей (соціальний захист); періодичне задоволення соціальних потреб осіб, що перебувають у складній соціальній та економічній ситуації (соціальна підтримка); задоволення соціальних потреб через надання широкого спектру соціальних послуг (соціальне обслуговування); надання соціально-педагогічної та психологічної допомоги учасникам бойових дій, що опинилися у складних життєвих обставинах, організація семінарів та тренінгів (адаптаційна робота).

Зазначимо, що соціальний захист та соціальна підтримка відіграють важливу роль у сучасній соціальній роботі з військовослужбовцями. Вони представляють собою систему превентивних і комплексних заходів, спрямованих на захист прав і свобод учасників бойових дій, сприяння їхній соціальній адаптації та реабілітації, створення сприятливого соціального середовища.

Важливим аспектом сучасної соціальної роботи є орієнтація на надання послуг, що відповідають актуальним потребам отримувачів. У законодавчих документах термін «соціальна робота» визначається як професійна діяльність, спрямована на організацію та надання соціальних послуг населенню. Сучасні діагностичні дослідження та соціологічні опитування військових та їхніх родин є важливими для розуміння їхніх реальних потреб, що дозволяє прогнозувати обсяг необхідної соціальної допомоги.

Метою дослідження є визначення самих проблем військовослужбовців та їх сімей, а також пріоритетність проблем, які потребують вирішення в даний момент

які будуть в пріоритеті в майбутньому, та з якими проблемами вже зіштовхнулися військові.

Методом дослідження обрано опитування у формі анкетування. Для вирішення завдань, що були визначені для даної роботи, створено дві анонімні анкети. Анкетування — вид опитування, в ході якого використовується друкована чи електронна анкета, як комунікаційний засіб зв'язку між дослідником і респондентом; оперативний метод збирання первинної інформації про суб'єктивні та об'єктивні аспекти суспільного та індивідуального життя. Особливістю анкетного опитування є використання анкети, що заповнюється респондентом (сам читає анкету і фіксує відповіді) [65].

Для даного дослідження було створено, у додатку Google Forms дві анонімні анкети для військовослужбовців та їх сімей (Додаток А та Додаток Б), які були поширені в онлайн форматі. Онлайн-опитування є найоптимальнішим варіантом роботи з даними категоріями населення в умовах війни.

Анкети були розроблені з метою забезпечення максимальної зручності та ефективності для респондентів, щоб відповідь на запитання займала якомога менше часу.

Онлайн-опитування мають значні переваги, які роблять їх популярним і зручним інструментом для збору інформації. Однією з головних переваг є легкість реалізації. Для запуску достатньо створити анкету та поширити її в інтернеті, що значно збільшує кількість респондентів завдяки зручному доступу до опитування з будь-якої точки. Користувачі можуть заповнювати анкету у зручний для себе час і місце, що особливо важливо для категорії людей, які можуть перебувати у різних часових зонах або мати обмеження у пересуванні.

Ще однією перевагою є швидкість проведення онлайн-опитування, воно виключає необхідність підбирати відповідний момент для зустрічі всіх учасників або чекати на повернення паперових анкет. Дані автоматично збираються та

обробляються у реальному часі, що дозволяє оперативно аналізувати отриману інформацію та приймати рішення на основі актуальних результатів.

Важливим аспектом онлайн-опитувань є точність даних. Завдяки тому, що респонденти вводять інформацію безпосередньо в систему, кількість можливих помилок зводиться до мінімуму, це суттєво відрізняється від традиційних методів збору інформації, де результати залежать від багатьох чинників, зокрема від людського фактору під час обробки даних. Таким чином, автоматизоване введення даних забезпечує високу точність та надійність результатів.

Особливу увагу слід звернути на переваги, пов'язані з відвертістю респондентів. Онлайн-опитування, особливо коли вони проводяться анонімно, значно полегшують процес відповідей на делікатні питання, наприклад, фінансові труднощі, проблеми зі здоров'ям чи потребу в соціальній підтримці. У ситуаціях, коли опитування проводиться у присутності сторонніх осіб, респонденти можуть схильні давати більш стандартні, нейтральні відповіді, що не завжди відповідає їхній реальній ситуації. У той же час, анонімність та відсутність стороннього впливу під час онлайн-опитування дозволяють людині бути більш відвертою, що підвищує якість отриманих даних та сприяє більш точному аналізу їхніх реальних потреб та проблем.

Загалом, використання онлайн-опитувань у соціальній роботі є ефективним способом збору інформації, що дозволяє отримувати швидкі та точні результати, які допомагають формувати відповідні заходи підтримки та планувати подальшу діяльність, спрямовану на вирішення проблем військовослужбовців та членів їхніх сімей.

У дослідженні взяли участь 34 респонденти. У рамках дослідження були опитані військовослужбовці та члени їхніх родин, зокрема батьки, дружини, чоловіки та діти. Опитування проводилося серед мешканців Миколаєва та Миколаївської області. Підбір респондентів здійснювався за допомогою особистих контактів та рекомендацій. Основна частина респондентів була

залучена серед знайомих, які є військовослужбовцями або членами їхніх родин. Також було використано метод "снігової кулі", коли респонденти рекомендували інших потенційних учасників, що відповідали критеріям дослідження. Такий підхід забезпечив можливість зібрати дані в максимально довірливій атмосфері, оскільки учасники почувалися комфортно, знаючи, що їхні відповіді залишаться анонімними та будуть використані виключно в наукових цілях.

Перше опитування було спрямоване на виявлення основних проблем, з якими стикаються військовослужбовці, пріоритетність цих проблем і прогнози щодо майбутніх потреб.

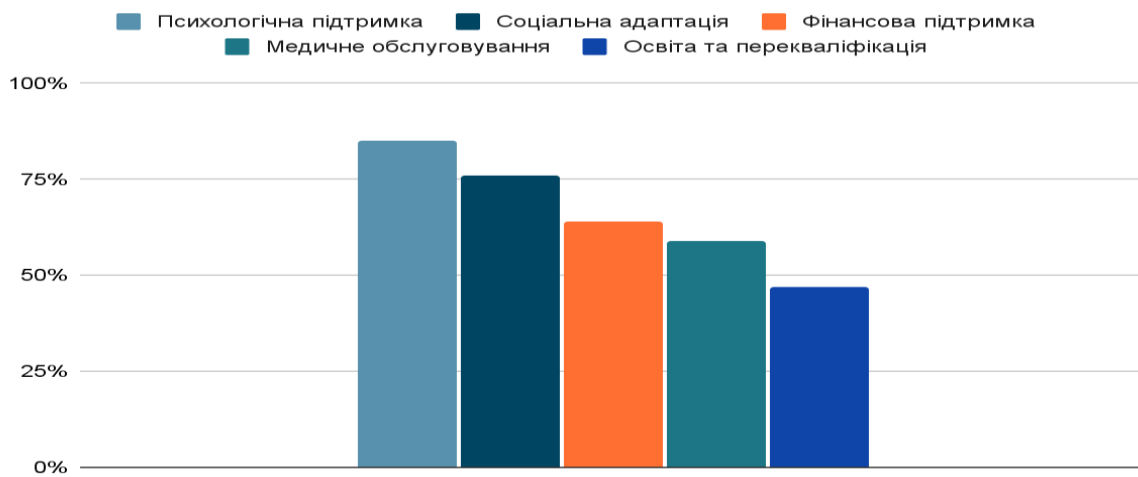

Рис. 2.1. Основні проблеми, з якими стикаються військовослужбовці та їхні сім'ї (%)

Основні проблеми, з якими стикаються військовослужбовці та їхні сім'ї, залишаються актуальними та багатогранними. Однією з ключових сфер, що потребує уваги, є психологічна підтримка. Близько 85% респондентів відзначили значну потребу у доступних психологічних послугах (рис. 2.1). Ця потреба особливо зростає після повернення з бойових дій або завершення служби, коли військовослужбовці стикаються з новими викликами адаптації до мирного життя. Зокрема, 68% з них підкреслили, що після завершення активної служби їм важко

знайти способи впоратися зі стресом та психологічними травмами, що потребує негайного втручання спеціалістів.

Не менш важливою проблемою є соціальна адаптація, яка торкається як самих військових, так і їхніх родин. Загалом 76% військовослужбовців зазначили, що вони стикаються з труднощами адаптації після повернення додому. Це, у свою чергу, впливає на загальну атмосферу в родині та взаємовідносини з близькими. Родини військових також вказали на значний психологічний тиск, що часто виникає через зміну соціальних і професійних ролей після повернення з фронту.

Фінансова підтримка також була визначена як важлива сфера, що потребує удосконалення. Приблизно 64% респондентів заявили про матеріальні труднощі, які негативно впливають на якість їхнього життя. Багато хто вказує на те, що соціальні виплати та державна допомога не завжди є достатніми, що підкреслює потребу в покращенні системи соціальної підтримки та фінансових виплат.

Медичне обслуговування також посідає важливе місце серед проблем, про які заявляли респонденти. Близько 59% військових вказали, що якість медичних послуг, включаючи спеціалізовану допомогу та реабілітацію після травм, потребує суттєвого вдосконалення. Це питання є особливо актуальним для тих, хто зазнав серйозних фізичних або психічних травм під час служби. Багато військових відзначають недостатню кількість спеціалізованих медичних установ або тривалі черги на отримання потрібних послуг.

Освіта та перекваліфікація також не були залишені без уваги. Приблизно 47% опитаних підкреслили, що для полегшення переходу до цивільного життя необхідні програми перекваліфікації та додаткова освіта. Військові часто відчують брак навичок, які допомогли б їм адаптуватися до нових умов та знайти роботу у цивільному середовищі.

Щодо пріоритетності проблем, респонденти зазначили, що найбільш терміновими для вирішення є психологічна підтримка та соціальна адаптація, які назвали важливими 85% та 76% відповідно. У середньостроковій перспективі

пріоритетними були визначені питання медичного обслуговування та фінансової підтримки, на які вказали 59% і 64% респондентів. Довгострокові плани включають вирішення освітніх проблем та програм перекваліфікації, які підтримали 47% опитаних.

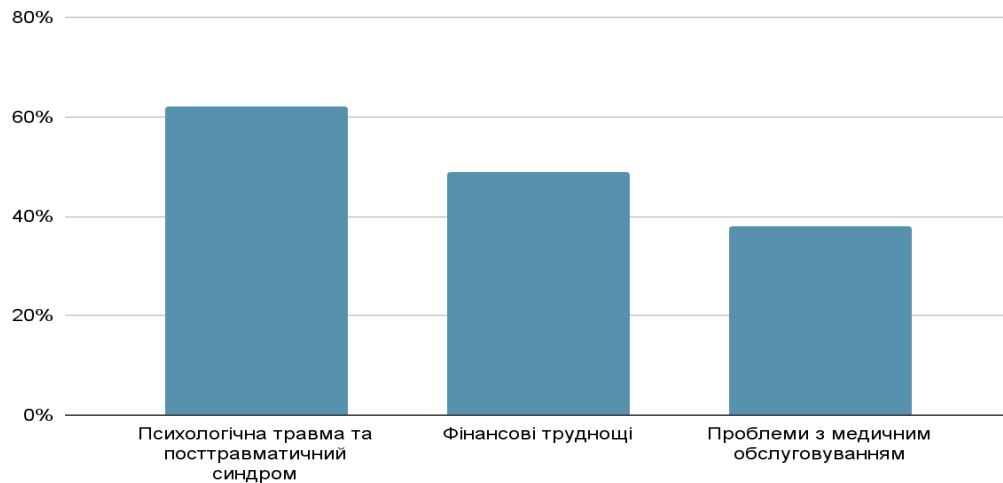

Рис. 2.2. Проблеми, з якими вже стикалися респонденти

Аналіз проблем, з якими респонденти вже стикалися, показав, що психологічні травми, зокрема посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), є найпоширенішими (рис. 2.2). Близько 62% військових зазначили, що зіштовхнулися з наслідками ПТСР і потребували спеціалізованої допомоги. Фінансові труднощі також були згадані як поширена проблема – 49% респондентів мали досвід отримання недостатньої фінансової допомоги. Проблеми з медичним обслуговуванням були відзначені 38% опитаних, які вказали на труднощі з доступом до якісних медичних послуг.

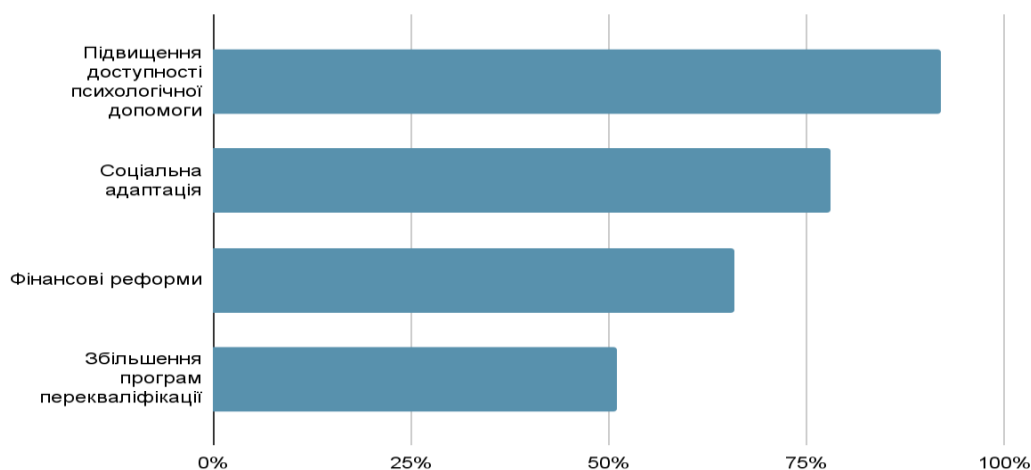

Рис. 2.3. Прогноз майбутніх потреб військовослужбовців та членів їх сімей

Майбутні потреби також були предметом опитування (рис 2.3). Близько 92% респондентів прогнозують, що потреба в доступній психологічній допомозі залишатиметься актуальною. Більше того, 78% респондентів наголошують на важливості розробки нових програм адаптації, що включають підтримку не лише військових, але й їхніх сімей. Потреба в поліпшенні фінансової підтримки була відзначена 66% респондентів, які висловили бажання бачити реформування системи соціальних виплат. Збільшення програм перекваліфікації також є важливим кроком, за який виступили 51% респондентів.

У підсумку, результати опитування показують, що найгострішими проблемами для військовослужбовців та їхніх сімей є питання психологічної підтримки, соціальної адаптації та фінансової допомоги. У короткостроковій перспективі ключовим завданням є вдосконалення системи медичних та психологічних послуг. У довгостроковій перспективі слід зосередити увагу на розробці освітніх програм, програм перекваліфікації та заходів для полегшення соціальної адаптації військових до мирного життя.

У другому опитуванні (Додаток Б), щодо ефективності надання соціальних послуг, взяли участь 34 респонденти, серед яких 20 військовослужбовців та 14 членів родин військовослужбовців. Головною метою опитування було оцінити

ефективність і якість соціальних послуг, що надаються, а також виявити додаткові потреби та пропозиції для покращення обслуговування.

Розподіл респондентів за віком показав, що більшість опитаних перебували у віковому діапазоні 25-45 років (62%). Чоловіки склали 70% від загальної кількості респондентів, жінки – 30%. Серед членів родин переважали дружини військовослужбовців (57%) та матері (29%), що свідчить про значний інтерес до соціальних послуг з боку найближчих родичів.

Загалом 82% респондентів зазначили, що протягом останнього року отримували різні види соціальної підтримки. Найбільш популярними видами допомоги були психологічна підтримка (68%), медична допомога (59%) та фінансова допомога (53%). Також згадувалися юридичні консультації (38%) та допомога з працевлаштуванням (35%). Освітні програми відмітили 24% респондентів, а інші види підтримки отримали лише 15%.

Оцінюючи ефективність наданих послуг, 15% респондентів визнали їх дуже ефективними, 41% відзначили загальну ефективність, 26% оцінили її як середню, 12% назвали послуги малоефективними, а 6% заявили, що вони зовсім неефективні. Основними факторами, що вплинули на негативну оцінку, були недостатня швидкість надання допомоги та обмежений доступ до спеціалізованих послуг, особливо у сільській місцевості.

Оцінка рівня доступності соціальних послуг також продемонструвала різноманітність у відповідях: 12% респондентів оцінили доступність як дуже високу, 29% – як високу, 32% – як середню, 18% – як низьку, а 9% назвали її дуже низькою. Щодо задоволеності якістю обслуговування, 21% респондентів були повністю задоволені, 47% висловили часткову задоволеність, тоді як 32% залишилися незадоволеними. Серед основних причин незадоволеності вказували недостатню кількість фахівців і складнощі, пов'язані з оформленням документів для отримання послуг.

Додаткові потреби також були предметом опитування: 64% респондентів заявили про необхідність додаткової психологічної підтримки, особливо для членів родин військових. Більше половини (53%) висловили бажання отримати більше інформації про свої права та доступні пільги. Поліпшення медичних послуг залишалось актуальним для 47% опитаних, а 38% цікавилися програмами професійного розвитку.

Серед пропозицій для покращення соціальних послуг респонденти найчастіше згадували розширення мережі спеціалізованих центрів підтримки (47%), спрощення процедур оформлення документів (41%) та збільшення фінансування і матеріальної підтримки (35%).

Загальна оцінка свідчить про те, що 57% респондентів вважають, що соціальні послуги частково відповідають їхнім очікуванням. 29% оцінили їх як недостатні, особливо через обмежену доступність у регіонах. Таким чином, результати опитування показують, що, попри певні позитивні відгуки, існують значні проблеми з доступністю та швидкістю надання підтримки, а також з розширенням переліку послуг у сільській місцевості. Необхідно покращити інформування про права та пільги, розширити психологічну підтримку та вдосконалити інфраструктуру соціальних служб для покращення загального рівня обслуговування.

Отже, загальні результати опитування свідчать, що більшість респондентів частково задоволені якістю та доступністю соціальних послуг для військовослужбовців і їхніх родин, проте значна частина все ще відчуває труднощі через обмежену швидкість та доступність цих послуг, особливо у сільській місцевості. Найбільш актуальними потребами залишаються психологічна підтримка та поліпшення медичних послуг. Основними пропозиціями для покращення були розширення мережі центрів підтримки, спрощення процедур оформлення документів і збільшення фінансування. Сукупність цих викликів підкреслює необхідність комплексного підходу до організації соціальної роботи з

військовослужбовцями та їхніми сім'ями. Психологічні, соціальні та інформаційні бар'єри, з якими стикаються ці люди, вимагають впровадження інноваційних рішень, залучення кваліфікованих спеціалістів та забезпечення належної комунікації між державними установами, військовими та громадськими організаціями.

2.3. Перспективи та шляхи розвитку соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їх сімей

Проведене питування, хоча й не претендує на вичерпне висвітлення всіх аспектів, все ж дозволило окреслити ключові тенденції у сфері надання соціальних послуг військовослужбовцям та їхнім сім'ям. Однією з основних проблем є розрив між реальними потребами та очікуваннями сімей і формалістичним підходом державних та суспільних структур до забезпечення цих послуг. Це підтверджує необхідність подальших зусиль для підвищення ефективності соціальної роботи, створення нових альтернативних центрів соціальної допомоги, які могли б забезпечувати широкий спектр послуг, орієнтованих на реальні потреби клієнтів.

Н. Квітко підкреслює, що головне завдання соціальних працівників полягає в задоволенні духовних і соціокультурних потреб військовослужбовців [37, стр. 283]. Це особливо важливо, адже підтримка людей, які пройшли через військовий конфлікт, повинна виходити за межі матеріальної допомоги, включаючи соціально-культурну та духовну підтримку. Задоволення таких потреб сприяє зміцненню адаптаційного потенціалу особистості, запобігає негативним наслідкам і захищає права громадян.

Соціальна робота з військовими та їхніми родинами повинна охоплювати широкий спектр напрямів, серед яких соціальний, соціально-правовий, медико-соціальний, соціально-економічний, соціально-психологічний, соціально-

педагогічний, соціально-інформаційний і соціально-трудовий [37, стр. 283]. Для забезпечення якісної роботи у цих напрямках необхідно створити відповідні соціальні центри з підготовленими фахівцями та належними умовами.

Україна має певний досвід у наданні комплексних послуг для військовослужбовців і членів їхніх родин, залучаючи до цієї роботи різних спеціалістів. Зокрема, Міністерство соціальної політики та уряд забезпечують медично-реабілітаційні послуги, включаючи надання санаторно-курортних путівок на пільговій основі, що допомагає підтримувати фізичне та психологічне здоров'я військових, що є важливим елементом соціальної адаптації та інтеграції до мирного життя. Такий підхід показує, що надання комплексної підтримки повинно залишатися пріоритетом, а систематичне дослідження ефективності соціальних послуг і подальше вдосконалення їхнього змісту є важливими для забезпечення гідного життя військових та їхніх родин.

Соціальна робота з військовослужбовцями та їхніми сім'ями є надзвичайно важливою складовою соціальної політики, особливо в умовах сучасних військових конфліктів, що мають масштабний вплив на соціальне та психологічне благополуччя людей. Вона включає в себе безліч аспектів, що потребують уваги та професійної роботи для забезпечення повноцінної підтримки як самих військових, так і членів їхніх родин. Однак соціальна робота у цьому напрямі стикається з численними викликами, що вимагають інноваційних підходів і ефективних рішень [31]. Основні виклики можна розділити на три ключові групи: психологічні наслідки військових дій, соціальна ізоляція та інформаційна недостатність.

Одним із найбільш серйозних викликів є психологічні наслідки, з якими стикаються військовослужбовці після участі у бойових діях. Війна завдає сильного удару не тільки фізичному, але й психічному здоров'ю людей. Найпоширенішою проблемою є посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), який проявляється у вигляді тривожних станів, панічних атак, нав'язливих спогадів,

підвищеної дратівливості та навіть агресії. ПТСР може мати тривалий характер і потребує спеціалізованої допомоги для подолання його симптомів. На жаль, сучасні підходи до надання психологічної підтримки військовим часто виявляються недостатніми або недоступними. У багатьох випадках вони обмежуються короткостроковими консультаціями, що не забезпечують довготривалої реабілітації.

Психотерапія, групова підтримка та реабілітаційні програми є необхідними елементами для забезпечення психологічної допомоги військовослужбовцям. Психотерапія дозволяє індивідуально працювати з травмами та стресовими станами, а групові зустрічі надають можливість ділитися досвідом та отримувати підтримку від інших, хто переживає схожі ситуації. Реабілітаційні програми, які поєднують фізичні, психологічні та соціальні методики, є важливим кроком у процесі відновлення [42]. Такі програми включають роботу з професійними психологами, соціальними працівниками, арт-терапію та інші методи, які допомагають знизити рівень тривожності та покращити психічний стан.

Ще одним вагомим викликом є соціальна ізоляція, з якою стикаються як військовослужбовці, так і їхні родини. Повернення з зони бойових дій до мирного життя супроводжується зміною оточення та втратою звичних соціальних зв'язків. Багато військових відчувають труднощі у спілкуванні з людьми, які не переживали подібних досвідів, що призводить до почуття самотності та соціальної відчуженості. Для членів сімей військових, особливо для дітей і подружжя, ізоляція може виявлятися у вигляді недостатньої соціальної підтримки та нерозуміння з боку суспільства.

Соціальна ізоляція часто поглиблюється через недостатню обізнаність про те, як інтегруватися в суспільне життя після пережитого досвіду. Ця проблема може викликати депресивні стани, зниження мотивації та навіть загрозу розвитку залежностей (алкогольних, наркотичних тощо). У таких випадках вкрай важливо забезпечити програми соціальної реінтеграції, які допоможуть налагодити нові

соціальні контакти, знайти підтримку серед інших ветеранів та їхніх родин, а також долучитися до громадських активностей.

Недостатня обізнаність з приводу соціальної допомоги військовослужбовцям та членам їх родин також є суттєвою перешкодою на шляху до отримання належної соціальної підтримки. Учасники опитувань зазначали, що часто не мають доступу до повної та достовірної інформації про існуючі соціальні послуги та програми допомоги. Ця ситуація ускладнює використання доступних ресурсів та програм, які могли б значно полегшити процес адаптації та реабілітації. Недостатня інформаційна підтримка може бути пов'язана як із відсутністю належної комунікації між державними структурами та військовими, так і з бюрократичними перепонами, що ускладнюють доступ до послуг [39].

Для подолання цієї проблеми необхідно створити інформаційні платформи та ресурси, що надають детальну інформацію про всі можливості соціальної підтримки, реабілітаційні програми та інші послуги, які доступні військовим та їхнім сім'ям. Це можуть бути як онлайн-сервіси, так і інформаційні центри, де військові та члени їхніх родин можуть отримати консультації та допомогу в оформленні документів.

Для ефективної підтримки військовослужбовців та їхніх родин необхідно значно розширити спектр соціальних послуг, щоб охопити всі аспекти їхніх потреб після повернення до мирного життя. Це дозволить забезпечити комплексний підхід до вирішення проблем, з якими стикаються ветерани та їхні сім'ї.

Враховуючи високий рівень посттравматичного стресового розладу серед військових, необхідно створити спеціалізовані реабілітаційні центри, які будуть надавати професійну психологічну допомогу. Фахівці, зокрема психологи та психотерапевти, повинні мати досвід роботи з військовими, адже специфіка травм і потреб цієї категорії людей значно відрізняється від звичайних випадків. Психологічна реабілітація має бути не одноразовою, а системною, включати

групові та індивідуальні заняття, тренінги з подолання стресу, арт-терапію, допомогу в адаптації до цивільного життя. Така підтримка має бути доступною не лише для військових, але й для їхніх родин, які часто теж переживають травматичні стреси через повернення близьких до нормального життя.

Культурна адаптація є важливою складовою процесу повернення військових до мирного життя, оскільки багато з них стикаються з труднощами в інтеграції в суспільство після тривалих військових дій. Для полегшення цього процесу необхідно організовувати соціокультурні заходи, такі як культурні обміни, мистецькі виставки, спортивні події, які допоможуть ветеранам не лише адаптуватися, а й відчутти себе частиною громадського життя. Це також може включати спеціальні курси для навчання цивільним професіям, що дозволяє військовим здобути нові навички та знайти роботу у мирній сфері. Важливо також розвивати взаємодію між військовими та цивільним населенням, аби зменшити бар'єри і стереотипи, які можуть існувати між ними.

Важливим аспектом є надання військовослужбовцям та їхнім родинам актуальної інформації про доступні соціальні послуги. Створення єдиних онлайн платформ або інформаційних порталів, які будуть зручними для пошуку всіх необхідних ресурсів, є необхідністю. На таких платформах має бути зібрана інформація як про державні, так і про недержавні програми підтримки, зокрема допомогу в реабілітації, доступ до психологічних консультацій, юридичних послуг, програм для освітньої та професійної підготовки. Ці портали повинні мати зручний інтерфейс, актуальну інформацію про наявні програми та бути доступними для всіх категорій користувачів. Додатково, важливо організувати інформаційні кампанії для підвищення обізнаності про ці ресурси серед військовослужбовців та їхніх родин.

Ще одним із ключових аспектів ефективної соціальної роботи з військовослужбовцями та їхніми родинами є підвищення кваліфікації соціальних працівників, які мають безпосередній контакт з цією категорією клієнтів [48].

Можна визначити такі напрямки покращення процесу підготовки та підвищення кваліфікації фахівців соціальної роботи до надання допомоги військовослужбовцям та членам їх сімей:

1. Розробка спеціалізованих навчальних програм.

Оскільки соціальна робота з ветеранами є досить специфічною, важливо розробити та впровадити спеціалізовані навчальні програми, що орієнтовані на роботу з військовими та їхніми родинами. Це повинні бути програми, які включають новітні методики та підходи в різних аспектах роботи: психологічної реабілітації, кризового втручання, соціальної адаптації, роботи з ПТСР, а також культурної інтеграції. Навчання має забезпечити соціальних працівників теоретичними знаннями та практичними навичками для ефективної роботи в цих сферах.

2. Методики роботи з ПТСР.

ПТСР є однією з найскладніших і найбільш поширених проблем серед ветеранів, тому соціальні працівники повинні володіти сучасними методиками роботи з цією категорією клієнтів. Навчальні курси повинні включати знання про симптоми ПТСР, його вплив на психологічний стан, поведінку та соціальні зв'язки ветеранів. Соціальні працівники повинні навчатися застосовувати методи терапії, які допомагають людям подолати наслідки ПТСР, наприклад, когнітивно-поведінкову терапію, методи релаксації, арт-терапію, роботу з групами підтримки. Вони мають бути готовими до надання першочергової психологічної підтримки та перенаправлення клієнтів до професійних психологів чи психотерапевтів, якщо це необхідно.

3. Соціальна адаптація.

Після повернення з військових дій ветерани часто стикаються з проблемами адаптації до мирного життя, і соціальні працівники повинні бути готовими допомогти їм у цьому процесі. Курси повинні навчати соціальних працівників методикам, які допомагають військовим інтегруватися в цивільне суспільство:

організація груп підтримки, програми професійної орієнтації, допомога в пошуку роботи, надання соціальних послуг, орієнтація на сімейну реабілітацію, а також надання юридичних консультацій. Важливо також вивчати методи культурної адаптації, оскільки багато ветеранів стикаються з проблемами у взаємодії з цивільним населенням через стереотипи, нерозуміння або відчуження.

4. Кризове втручання.

Соціальні працівники повинні бути готовими до надання допомоги у кризових ситуаціях, таких як суїцидальні настрої, агресивні або депресивні стани, насилля у сім'ї або інші серйозні психосоціальні проблеми. Програми підвищення кваліфікації повинні включати курси, що навчають технікам кризового втручання, як правильно вести бесіди з людьми в стресових ситуаціях, як підтримувати їх на етапах екстреної допомоги та в яких випадках необхідно звертатися до інших фахівців (психологів, психотерапевтів, лікарів). Також важливо навчити соціальних працівників працювати з родинами ветеранів, які часто є свідками або жертвами кризових ситуацій, пов'язаних із наслідками війни.

5. Робота з родинами ветеранів.

Оскільки родини військових також переживають травматичний досвід, необхідно включити навчання методам роботи із членами родини. Соціальні працівники повинні бути готовими допомогти в процесі сімейної адаптації, виявленні та підтримці осіб, які можуть бути вразливими до депресії, стресу чи насильства. Вони повинні вміти організовувати групи підтримки для родин, де можна поділитися досвідом та отримати консультації.

6. Постійне професійне вдосконалення.

Для того, щоб соціальні працівники постійно залишалися в курсі новітніх підходів, потрібно організовувати постійне професійне вдосконалення. Це можуть бути регулярні курси, семінари, тренінги, конференції, на яких обговорюються нові методики, проблеми, досвід та дослідження у сфері роботи з військовими та їхніми родинами. Створення освітніх платформ або навчальних онлайн-курсів

дозволить соціальним працівникам з різних регіонів отримувати доступ до якісного навчання, не залежно від їхнього місця проживання.

Таким чином, підвищення кваліфікації соціальних працівників є надзвичайно важливим для надання високоякісної допомоги військовослужбовцям та їхнім родинам. Завдяки сучасним методикам і постійному розвитку професійних навичок соціальні працівники можуть ефективно працювати з тими, хто пережив бойові дії, та забезпечити їм гідну підтримку в процесі реабілітації та адаптації.

Для підвищення ефективності соціальної роботи та покращення якості послуг, надаваних військовим та їхнім сім'ям, важливо реалізувати низку конкретних кроків, орієнтованих на доступність, індивідуальний підхід та співпрацю з іншими установами. Нижче наводяться деякі рекомендації щодо вдосконалення соціальних послуг у цьому напрямку.

Першою важливою рекомендацією є інтеграція новітніх технологій у процес надання соціальних послуг. Використання онлайн-сервісів дозволяє зробити соціальні послуги більш доступними, особливо для тих, хто проживає у віддалених регіонах або не має можливості особисто відвідувати соціальні установи. Створення онлайн-платформ для консультацій та підтримки дозволяє людям звертатися до фахівців дистанційно, через відео- або аудіодзвінки, а також через чати, що функціонують у режимі реального часу. Такий формат роботи допомагає уникнути затримок та зробити процес отримання допомоги зручнішим, що особливо важливо для родин, які постійно зазнають психологічного навантаження через ситуацію на фронті. Крім того, платформи можуть містити інтерактивні інструменти, наприклад, опитувальники для самодіагностики, які допоможуть членам сімей військових краще зрозуміти свій емоційний стан і вчасно звернутися за допомогою. Важливо також розвивати мобільні додатки, що забезпечать доступ до інформаційних матеріалів, таких як поради щодо управління стресом, ресурси для психосоціальної підтримки та відеоуроки з технік

релаксації. Ці додатки можуть стати важливим інструментом у повсякденному житті, допомагаючи користувачам краще справлятися з психологічними труднощами.

Наступною рекомендацією є індивідуалізація підходу в роботі з військовими та їхніми сім'ями, що передбачає розробку персональних планів підтримки. Кожен випадок є унікальним і потребує гнучкого підходу, який враховуватиме конкретні потреби та обставини кожної людини або сім'ї. Індивідуальні плани можуть охоплювати низку аспектів: від психологічної допомоги і підтримки фізичного здоров'я до допомоги з працевлаштуванням, фінансовою стабільністю і підтримкою у догляді за дітьми. Наприклад, для родин, де військовий зазнав поранень і проходить реабілітацію, важливо надати не тільки медичну допомогу, а й навчання членів сім'ї догляду за пораненим та емоційну підтримку для всіх учасників сімейного життя. Персоналізовані плани підтримки також мають бути гнучкими, що дозволить адаптувати їх до змінних обставин, наприклад, якщо військовий повертається до цивільного життя чи якщо ситуація у сім'ї змінюється. Такий підхід значно підвищить ефективність наданої допомоги, оскільки він буде спрямований на специфічні потреби, що виникають у процесі адаптації військових та їхніх сімей до нових умов.

Ще одним критично важливим напрямом є партнерство з громадськими організаціями, що дозволить мобілізувати додаткові ресурси та компетенції у сфері підтримки військових. Громадські, волонтерські та недержавні організації часто мають великий досвід у роботі з військовими, а також мережу контактів і знання специфічних проблем, з якими стикаються родини. Співпраця з такими організаціями допомагає створити комплексну систему допомоги, що охоплює всі аспекти підтримки: від юридичної допомоги до гуманітарної підтримки, психологічних консультацій та організації спільнот підтримки. Наприклад, волонтерські організації можуть оперативно реагувати на нагальні потреби, такі як забезпечення харчовими продуктами, медикаментами або одягом. Крім того,

завдяки партнерським відносинам з державними службами можна поліпшити обмін інформацією між різними організаціями, що дозволить підвищити якість обслуговування та запобігти дублюванню послуг. Важливо також розглянути можливість спільного фінансування деяких програм між державою та громадськими організаціями, що дозволить підтримувати стійкість цих послуг та їх доступність для більшої кількості сімей.

Останньою рекомендацією є стимулювання розвитку спеціалізованих реабілітаційних центрів для військових і членів їхніх родин. Такі центри можуть стати комплексними установами, де військові та їхні родини отримуватимуть не тільки медичну, але й психологічну, соціальну та юридичну підтримку. Реабілітаційні центри повинні мати спеціалізоване обладнання для фізичної та психологічної реабілітації, команду кваліфікованих медичних працівників, психологів, соціальних працівників, юристів та консультантів з кар'єрного розвитку. Однією з основних функцій таких центрів може стати програма відновлення та адаптації для військових, які повернулися з фронту, та членів їхніх родин, які також переживають вплив війни на свій емоційний стан. Крім того, ці центри можуть пропонувати сімейну терапію, яка допоможе зберегти сімейні стосунки та створити підтримку всередині сім'ї. Ще одним аспектом діяльності реабілітаційних центрів є навчання навичкам цивільного життя, включаючи розвиток кар'єрних можливостей та соціальну адаптацію, що сприятиме кращій інтеграції військових у суспільство. Важливо підтримувати ініціативи щодо створення нових реабілітаційних центрів та забезпечувати їх стале фінансування, що дозволить надавати якісні послуги в довгостроковій перспективі.

Узагальнюючи вище написане, можна відтворити у вигляді таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

**Перспективи та шляхи розвитку соціальної роботи з військовослужбовцями
та членами їх сімей**

Напрямок розвитку	Потенційні перспективи	Шляхи реалізації
Розширення спектру соціальних послуг	Комплексна підтримка військових та їхніх родин	<ol style="list-style-type: none"> 1. Створення спеціалізованих реабілітаційних центрів для військових, які включають психологічну, медичну та соціальну допомогу. 2. Впровадження програм для родин військових, орієнтованих на адаптацію до цивільного життя та подолання стресу.
Психологічна реабілітація	Підвищення рівня психічного здоров'я військових та їх родин	<ol style="list-style-type: none"> 1. Навчання соціальних працівників методикам роботи з ПТСР та кризовим втручанням. 2. Розширення програм арт-терапії, групових консультацій, індивідуальної психологічної допомоги для ветеранів.
Культурна адаптація та інтеграція	Поглиблення взаємодії між військовими та цивільним населенням	<ol style="list-style-type: none"> 1. Організація культурних, спортивних та соціальних заходів для ветеранів та їх родин. 2. Створення програм профорієнтації для ветеранів, спрямованих на допомогу в пошуку роботи та адаптацію до цивільного життя.
Інформаційна підтримка	Доступність актуальної інформації про послуги	<ol style="list-style-type: none"> 1. Створення єдиних онлайн платформ для військових і їх родин для отримання інформації про доступні

		<p>послуги.</p> <p>2. Проведення інформаційних кампаній, спрямованих на підвищення обізнаності про державні та недержавні соціальні програми.</p>
Підвищення кваліфікації соціальних працівників	Поліпшення якості надання соціальних послуг	<p>1. Розробка спеціалізованих курсів та програм для соціальних працівників щодо роботи з ПТСР, кризовим втручанням, соціальною адаптацією військових.</p> <p>2. Запровадження постійного навчання через онлайн платформи та семінари для соціальних працівників, що працюють з ветеранами.</p>
Співпраця з громадськими та волонтерськими організаціями	Підвищення ефективності допомоги через залучення волонтерів	<p>1. Створення мережі громадських організацій, що займаються підтримкою ветеранів.</p> <p>2. Включення волонтерів у надання психологічної та соціальної допомоги, організацію заходів для ветеранів та їхніх родин.</p>
Юридична підтримка	Правова допомога військовим та їхнім родинам	<p>1. Організація консультацій та правових курсів для військовослужбовців, спрямованих на вирішення юридичних питань (пенсії, пільги, компенсації).</p> <p>2. Розвиток мобільних юридичних центрів для ветеранів, які допомагають вирішувати їхні правові проблеми.</p>

Джерело: [60].

Таким чином, розвиток соціальної роботи з військовослужбовцями та їхніми родинами вимагає комплексного підходу, що включає розширення соціальних послуг, підвищення кваліфікації соціальних працівників, активну співпрацю з громадськими організаціями та надання юридичної підтримки. Це дозволить забезпечити ефективну допомогу, покращити адаптацію ветеранів до мирного життя та підтримати їхні родини в подоланні викликів після війни.

Висновки до другого розділу

Зарубіжний досвід соціальної роботи з військовослужбовцями та їхніми родинами включає низку ефективних підходів, спрямованих на підтримку та адаптацію після служби. Одним із ключових напрямків є психологічна реабілітація, де фахівці працюють з ветеранами, допомагаючи їм подолати посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) через індивідуальну та групову терапію, арт-терапію та інші методи. У багатьох країнах, зокрема в США та Великій Британії, функціонують спеціалізовані реабілітаційні центри, де ветерани отримують комплексну підтримку, включаючи медичні, психологічні та соціальні послуги. Культурна адаптація є ще одним важливим аспектом, де організуються заходи, спрямовані на полегшення переходу до мирного життя. Наприклад, у Канаді та Австралії проводяться програми, які допомагають військовим адаптуватися до цивільного суспільства через спортивні заходи, культурні події та інтеграційні курси, що сприяють більш легкому відновленню соціальних зв'язків.

Підвищення кваліфікації соціальних працівників є важливим елементом в управлінні соціальними послугами для військових. В розвинених країнах активно розробляються навчальні програми, що включають специфічні методики роботи з ветеранами, кризовим втручанням та адаптацією до цивільного життя. У США, наприклад, існують курси для соціальних працівників, які охоплюють питання,

пов'язані з ПТСР, фізичними та психічними травмами. Співпраця з громадськими організаціями також є значущою частиною соціальної роботи з військовими. Багато країн, зокрема Німеччина та Великобританія, активно залучають волонтерів та неурядові організації до надання допомоги ветеранам. Це включає психологічну підтримку, організацію адаптаційних програм, надання правової допомоги та інших послуг. Юридична підтримка також є важливою частиною підтримки ветеранів за кордоном. Наприклад, у США та Канаді працюють спеціалізовані юридичні консультаційні служби, що допомагають ветеранам у вирішенні питань щодо пенсій, соціальних виплат, медичних послуг та правового статусу.

Загалом, зарубіжний досвід демонструє важливість комплексного підходу до соціальної роботи з військовими та їх родинами, де поєднуються психологічна, медична, соціальна та юридична підтримка, що сприяє їхній адаптації до мирного життя.

Було проведено опитування з метою визначення якості надання соціальних послуг військовослужбовцям та членам їх родин. Результати опитування показали, що більшість респондентів – військовослужбовців та їхніх родин — незадоволені якістю соціальних послуг, вказуючи на формалізм у взаємодії з державними установами. 64% учасників вказали, що послуги не враховують індивідуальних потреб, а 58% відзначили недостатню психологічну підтримку. Також 72% респондентів вимагають розширення програм реабілітації, включаючи соціальні, освітні та культурні заходи. Проблеми адаптації, відсутність спеціалізованих програм та ізоляція після війни також були важливими темами. Окрім того, 49% опитаних відчували труднощі з доступом до інформації про послуги. Більшість вважає, що волонтери можуть ефективніше підтримувати військових. Опитування показало потребу в комплексних заходах для покращення соціальної підтримки.

Соціальна робота з військовослужбовцями та їхніми сім'ями в Україні потребує системних змін, орієнтованих на задоволення всебічних потреб клієнтів.

Підвищення якості та доступності соціальних послуг залежить від впровадження нових методів, розширення спектра підтримки та активної співпраці держави з громадянським суспільством. Інвестиції в підготовку спеціалістів, розробка індивідуалізованих програм підтримки та впровадження інноваційних рішень сприятимуть поліпшенню добробуту військових та їхніх родин і загалом підвищать ефективність соціальної системи в країні.

ВИСНОВКИ

На основі узагальнення результатів дослідження щодо визначення особливостей соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їх сімей автором роботи зроблено такі висновки:

1. Проведений аналіз сутності соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їхніх сімей дозволив визначити, що цей напрямок є однією з ключових складових соціальної політики сучасної держави. Соціальна робота спрямована на вирішення численних проблем, які виникають у військовослужбовців та їхніх родин через специфіку військової служби. Основна мета полягає в наданні допомоги у соціальній адаптації, реабілітації після бойових дій, подоланні психологічних наслідків військових травм та забезпеченні соціального захисту. Основними завданнями соціальної роботи є сприяння працевлаштуванню, забезпечення доступу до медичних послуг, правова підтримка та забезпечення житлом. Крім того, важливим аспектом є залучення до цього процесу міждисциплінарних команд, які включають соціальних працівників, психологів, юристів, медичних фахівців та інших професіоналів, здатних забезпечити комплексний підхід до вирішення проблем.

2. Особливості соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їхніх сімей полягають у врахуванні специфічних обставин, у яких вони перебувають. Зокрема, служба у військових підрозділах часто супроводжується високим рівнем стресу, ризиком виникнення посттравматичного стресового розладу (ПТСР) та інших психічних розладів. Для військовослужбовців важливим є забезпечення психологічної підтримки, допомога у відновленні після служби та інтеграція у цивільне життя. Члени родин військових стикаються з унікальними викликами, такими як тривала відсутність близьких, емоційне вигорання, фінансові труднощі та необхідність самостійного вирішення побутових питань. Соціальна робота з цією категорією вимагає індивідуального підходу, довірливих відносин між

клієнтом і соціальним працівником, а також створення безпечного простору для обговорення та вирішення проблем.

3. Дослідження зарубіжного досвіду соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їхніх сімей дозволило виявити низку ефективних практик, які можуть бути адаптовані до українських реалій. У США активно діє програма "Veterans Affairs", яка забезпечує комплексну підтримку ветеранів, включаючи надання медичних послуг, доступ до освітніх грантів, професійну реабілітацію та соціальну адаптацію. У Канаді велика увага приділяється діяльності громадських організацій, які організують групи підтримки, реабілітаційні програми та консультації для військових і їхніх родин. У Великобританії зосереджуються на професійній перепідготовці військовослужбовців після завершення служби, створенні програм для їхньої інтеграції у цивільне суспільство та активній участі громад у процесі підтримки ветеранів. Ці приклади свідчать про те, що системний підхід, який базується на державно-громадському партнерстві, є найбільш ефективним для вирішення проблем військовослужбовців.

4. Було проведено опитування щодо якості надання соціальних послуг військовослужбовцям та членам їхніх родин, у якому взяли участь 34 респонденти. Результати показали, що значна частина респондентів критично оцінює якість та доступність послуг, зокрема через формальний підхід соціальних служб. Близько 64% опитаних зазначили, що послуги не враховують їхніх індивідуальних потреб, а 58% вказали на недостатню психологічну підтримку, яка обмежується поверхневими консультаціями. Респонденти також наголосили на труднощах соціальної та культурної адаптації після служби, відсутності спеціалізованих програм і низькій кваліфікації соціальних працівників. 72% вважають, що програми реабілітації потребують розширення та мають включати психологічну підтримку, освітні та культурні заходи. Недостатній доступ до

інформації про послуги, на що вказали 49%, і потреба у залученні громадських організацій (53%) також були серед основних проблем.

На основі проведеного діагностичного дослідження було розроблено рекомендації щодо вдосконалення соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їхніх сімей.

Покращення якості соціальних послуг для військових і їхніх родин вимагає комплексного підходу. По-перше, інтеграція новітніх технологій, таких як онлайн-консультації та мобільні додатки, розширює доступ до підтримки, особливо для тих, хто живе у віддалених регіонах. По-друге, індивідуалізація підходу через розробку персональних планів допомоги дозволяє враховувати специфічні потреби кожної родини, підвищуючи ефективність наданих послуг. По-третє, партнерство з громадськими та волонтерськими організаціями сприяє об'єднанню ресурсів та досвіду, дозволяючи надавати більш всебічну допомогу. Нарешті, розвиток спеціалізованих реабілітаційних центрів забезпечує комплексну підтримку, включаючи медичну, психологічну та соціальну реабілітацію, що є критично важливим для відновлення та адаптації військових і їхніх родин до мирного життя. Ці заходи разом формують міцну систему підтримки, що відповідає актуальним потребам сімей військовослужбовців у період війни.

Таким чином, соціальна робота з військовослужбовцями та членами їхніх сімей вимагає системного підходу, який передбачає інтеграцію різних форм допомоги, врахування індивідуальних потреб та використання успішних міжнародних практик. Реалізація запропонованих заходів дозволить значно підвищити ефективність соціальної роботи з цією категорією населення в умовах сучасних викликів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. American Legion. Supporting U.S. Veterans: The Role of the American Legion. American Legion. – 2020. URL: <https://www.legion.org>
2. Baker M., & Ahrens, M. Social Services for Veterans: U.S. Government and Non-Profit Collaboration. *Social Service Review*, – 94(3) – 2020. P. 444-459
3. Bisson J., & Andrew, M. Psychological treatments for post-traumatic stress disorder: A systematic review. *British Journal of Psychiatry*, – 2007. – 190(2), C.97-103
4. Breen R., & McLaughlin, K. Mental Health Services for Canadian Veterans: A Review of Programs and Support. *Canadian Journal of Psychiatry*, 63(5). 2018. P. 318-327
5. British Ministry of Defence. Armed Forces Covenant: 2019 Annual Report. Ministry of Defence. – 2019
6. Combat Stress. Supporting Veterans with Mental Health Conditions. Combat Stress. – 2020. URL: <https://www.combatstress.org.uk>
7. Department of Veterans Affairs, VA) (U.S. Department of Veterans Affairs (VA). Annual Benefits Report: VA Benefits and Services for Veterans. U.S. Department of Veterans Affairs. – 2023. URL: <https://www.va.gov>
8. Gibson C., & Kuehn, M. U.S. Veterans Affairs Healthcare System: An Overview. *Journal of Health Administration Education*, – 34(2). – 2017. P. 67-76.
9. Hassett J., & Young, E. Supporting Canada's Veterans: The Contribution of Non-Profit Organizations. *Social Service Review*, 93(2). – 2019. P. 185-204
10. Help for Heroes. Veterans Support Programmes. Help for Heroes. –2019. URL: <https://www.helpforheroes.org.uk>
11. Horner B. *Military Social Work: An International Perspective*. – London: Routledge, 2017
12. Kizer K. W. Transforming the U.S. Veterans Healthcare System: Lessons and Challenges. *Journal of Healthcare Management*, – 63(5). 2018. P. 307-320

13. Lown E. A., & Smith, P. A. The Role of the Department of Veterans Affairs in Supporting Veterans' Mental Health. *Journal of Military Medicine*, – 2018. – 183(1), P. 14-22
14. Maclean M., & Johnson, D. Veterans' Health and Social Reintegration in Canada: A Systematic Review of the Literature. *Journal of Military and Veterans' Health*, 27(3). – 2019. P. 42-51
15. Morris L., & Yates, R. *Veterans' Support and Reintegration: A Comparative Analysis of Social Programs Across Countries*. London: Routledge. – 2018) (Veterans Affairs Canada. *Veterans Affairs Programs and Services*. – 2021. URL: <https://www.veterans.gc.ca/eng>) (Ministry of Defence, UK. *Supporting Veterans and Their Families: A Guide to Services*. – 2023. URL: <https://www.gov.uk/government/organisations/ministry-of-defence>
16. Royal British Legion. *Supporting Veterans: The role of the Royal British Legion*. Royal British Legion. – 2020. URL: <https://www.britishlegion.org.uk>
17. Rubin A. *Handbook of Military Social Work*. – New York: John Wiley & Sons, 2013
18. SSAF. *Supporting Armed Forces Families and Veterans: A Guide to Services and Resources*. Soldiers, Sailors, Airmen and Families Association (SSAFA). – 2020
19. Thomas, E. D. *Military Social Work in Post-Conflict Societies*. – Oxford: Oxford University Press, 2015
20. Veterans Affairs Canada (VAC). *Veterans Affairs Canada Annual Report 2023: Services and Support for Veterans*. Veterans Affairs Canada. – 2023. URL: <https://www.veterans.gc.ca>
21. Veterans Affairs Canada. *The Role of VAC in Providing Health and Disability Benefits to Veterans*. Veterans Affairs Canada. –2020. URL: <https://www.veterans.gc.ca>.

22. Veterans Crisis Line U.S. Department of Veterans Affairs. Veterans' Mental Health and Well-being: Policies and Practices. U.S. Department of Veterans Affairs. – 2019.
23. Veterans of Foreign Wars (VFW). VFW's Role in Advocacy for Veterans' Healthcare. Veterans of Foreign Wars. –2020. URL: <https://www.vfw.org>
24. Veterans UK. Armed Forces Compensation Scheme (AFCS): Annual Report. Veterans UK. – 2020. URL: <https://www.gov.uk/guidance/armed-forces-compensation-scheme-afcs>
25. Walking With The Wounded. The Path to Employment and Rehabilitation for Veterans. Walking With The Wounded. –2020. URL: <https://www.walkingwiththewounded.org.uk>
26. Бейкун А., Клачко А. Соціальний захист військовослужбовців: нормативно-правове забезпечення та сутність. Підприємництво, господарство і право. – 2021. – № 6. – С. 90–94
27. Беспалько А, Шумейко А. Основи військово-соціальної роботи у Збройних Силах України та арміях провідних країн світу / А. Беспалько, А. Шумейко // Соціальна робота. – 2019. – Вип. 1(5). – С. 6-10
28. Болотіна Н. Б. Право людини на соціальне забезпечення в Україні: проблема термінів і понять. Право України. – 2000. – № 4. – С. 35–39.
29. Бєлай С. В., Васищев В. С., Ліпатов І. І. Особливості організації соціального захисту сімей військовослужбовців в умовах виникнення надзвичайних ситуацій. Військові науки. – 2021. – № 4(86). – С. 22–35.
30. Василик О.Д. Теорія фінансів: підручник. – Київ: НІОС, 2003. – 416 с.
31. Грень Т. Я. Особливості реалізації політики соціального захисту територій в умовах війни. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування. – 2022. – № 6. – С. 80–84.
32. Гусейнова Л. І. Соціальна робота з військовослужбовцями: сучасні виклики та методи. – Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова. – 2015. – С. 254

33. Дуля А. В. Підготовка майбутніх працівників до здійснення соціальної роботи з військовослужбовцями та їх сім'ями. Актуальні питання гуманітарних наук. – 2020. – Вип 27. – Т. 2. – С. 193–198.

34. Дідківська Л.І., Головка Л.С. Державне регулювання економіки: навчальний посібник. – Київ: Знання-Прес, 2000. – 209 с.

35. Капська А. Й., Олексюк Н. С. Організаційно-педагогічне забезпечення позитивної життєдіяльності сім'ї військовослужбовця. URL : <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/15742/Kapska.pdf?sequece=1>

36. Карамушка Л. М. Соціально-психологічна адаптація військовослужбовців: аспекти та проблеми. – Харків: Фоліо, 2020. – С. 318

37. Квітко Н. М. Соціальна робота з вимушено переміщеними особами як наукова проблема. Шляхи розвитку науки в сучасних кризових умовах: матеріали наук. практ. інтернет-конф., (Дніпро, 3-4 черв. 2021 р). Дніпро, 2021. – 513 с.

38. Конституція України від 28.06.1996. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – С. 141.

39. Коропатнік І. М. Адміністративно-правові засади взаємодії громадянського суспільства і Збройних сил України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. – Київ, 2016. – 519 с.

40. Кривуля О. М. Філософія: Навчальний посібник. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010. – 592 с.

41. Мазовецький Р. І. Основні напрямки вдосконалення системи соціального захисту військовослужбовців. URL: <http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/16043/1/Mazovetskyi1019.pdf>

42. Марко І. Ю., Марко Є. І., Чернишова І.М. Зарубіжний досвід забезпечення соціальних гарантій військовослужбовців: збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського. – 2019. – № 2. – С. 135–142. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpvcvsd_2019_2_22

43. Михайлишин Г. Й., Довга М. М. Категорія соціально-правового захисту у соціальному забезпечення сім'ї. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/14838/1/Mykhailyshyn.pdf>

44. Немає більш важливої теми, ніж захист і забезпечення прав наших воїнів, котрі боронять суверенітет держави. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/12/16/sogodni-v-ukrayini-nemaye-bilsh-vazhlyvoyi-temy-nizh-zahyst-i-zabezpechennya-prav-nashyh-voyiniv-kotri-boronyat-suverenitet-derzhavy/>

45. Новак-Каляєва Л. М. Нормативно-правові основи захисту прав військовослужбовців в Україні: соціальний аспект. Держава та армія. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2007. – № 584. URL: http://vlp.com.ua/files/27_3.pdf

46. Норчук Ю., Доронін О. Актуальні питання розвитку соціального захисту військовослужбовців: з досвіду країн НАТО. Розвиток законодавства України у сфері оборони: проблеми адаптації до стандартів НАТО та шляхи їх вирішення: матеріали наук.-практ. конф. – Київ, 2021. – С. 225–229

47. Павленко В.С. Захист прав військовослужбовців та їх сімей: міжнародно-правовий аспект. // Юридичний науковий електронний журнал. № 7. – 2020. – С. 131–133. – URL: http://lsej.org.ua/7_2020/34.pdf.

48. Пасіка С. П. Деякі питання регулювання соціального забезпечення військовослужбовців. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Право. – 2011. – Вип. 15. – С. 162–166.

49. Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2022 року № 168. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2022-%D0%BF#Text>.

50. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20.12.1991 № 2011- XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>.

51. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22.10.1993. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1993, № 45, ст. 425. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12/print>

52. Про Стратегію воєнної безпеки України. Рішення РНБО України від 25.03.2021 р. (введено в дію Указом Президента України від 25.03.2021 р. № 121 / 2021). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021/print>

53. Пінчук Р. С., Письменна О.П. Покращення соціального і правового захисту військовослужбовців Збройних Сил України як запорука формування професійного війська. Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2020. – Серія «Право». – Вип. 60. – С. 83–89

54. Савицький В. І. До питання про предмет військової соціальної роботи [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://socio-journal.kpi.kiev.ua/archive/2012/1/20.pdf>.

55. Сайнецький О.П. Зміст та особливості соціального забезпечення військовослужбовців як правового явища. Митна справа. – 2013. – № 5 (89). – С. 204–209

56. Сахній А. В. Правовий аналіз еволюції поняття та змісту військової служби. Юридичний науковий електронний журнал. – 2023. – № 2. – С. 374–378. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2023/88.pdf

57. Сидоренко А. О. Щодо сутності соціального захисту членів сімей військовослужбовців. Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19-19 трав. 2023 р.) / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса : Вид-во «Юридика», 2023. Т. 1. С. 525–527.

58. Сидоренко А. О. Соціальний захист членів сімей військовослужбовців в Україні: проблеми та шлях їх вирішення. Аналітичнопорівняльне правознавство. 2022. № 6. С. 151–155. URL: <http://journalapp.uzhnu.edu.ua/article/view/273625/269003>

59. Сидоренко А. О. Соціальний захист членів сімей військовослужбовців: нормативно-правове забезпечення. Правове забезпечення соціальної сфери : матеріали XIII міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 28 квіт. 2023 р.) / за заг. ред. Г.І. Чанишевої ; Нац. ун-т «Одеська юрид. академія». Одеса : Фенікс, 2023. С. 280–283.

60. Смирнова І. І., Лихошва О. Ю., Рак Н. В., Горієва Л. А. Соціальний захист населення на сучасному етапі: стан і проблеми в Україні. Економічний вісник Донбасу. 2020. № 3(61). С. 205–212. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/173860>

61. Суходубова І. В. Ознаки стабільності законодавства. // Проблеми законності : респ. міжвідом. наук. зб. – Харків, 2008. – Вип. 96. – С. 221–226. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/8668/1/Suhodubova.pdf>.

62. Туленков М. В., Яковенко Ю. І. Анкетування // Велика українська енциклопедія. – 2020. URL: <https://vue.gov.ua/>

63. Українські Закони. Соціальний кодекс України: Проект / В.С. Журавський та ін.; Християнсько-демократична партія України. – Київ: Логос, 1998. – 319 с.

64. Чимишенко С. М. Бюджетний механізм фінансування особового складу Збройних Сил України: дисертація на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук: 08.00.08. – Київ. – 2011. –261 с.

65. Шамрай Б. М. Правові аспекти обмеження конституційних прав та свобод військовослужбовців під час дії правового режиму воєнного стану. Прикарпатський юридичний вісник. 2019. № 28. С. 70–73.

66. Шишлюк М. О. Матеріальне забезпечення у зв'язку з необхідністю компенсації окремих видатків як додатковий вид соціального захисту військовослужбовців. Наукові записки. Серія: Право. – 2020. URL: <https://pravo.cusu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/44>

67. Яригіна Є. П. Місце та значення соціального забезпечення сімей з дітьми в системі права соціального захисту / Є.П. Яригіна // Теоретичні та практичні проблеми реалізації прав людини у сфері праці і соціального забезпечення: Тези доп. та наук. повідомл. учасників II Міжнар. наук.-практ. конф.; м. Харків, 8-9 жовтня 2010 р. / За ред. к.ю.н., доц. Жернакова В.В. – Харків: Кроссроуд, 2010. – С. 563-567.

68. Яковлев О. А. Значення принципів соціального забезпечення у сфері соціального захисту населення. Право і суспільство. – 2020. – №6. – С. 101–106.

ДОДАТКИ

Додаток А

Опитування для визначення проблем військовослужбовців та членів їх сімей

Шановні респонденти!

У зв'язку з написанням магістерської роботи на тему «Особливості соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їх сімей» студенткою спеціальності «Соціальна робота» ЧНУ ім.П.Могили проводиться опитування серед військових та членів з метою визначення якості соціальних послуг та основних труднощів даної категорії населення. Результати дослідження допоможуть розробити рекомендації з удосконалення соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їх сімей.

Опитування анонімне, всі результати будуть використані виключно в наукових цілях.

1. Ваш статус:

- Військовослужбовець
- Член сім'ї військовослужбовця
- Ветеран
- Інше (вказіть): _____

2. Ваш вік:

- До 25 років
- 26-35 років
- 36-45 років
- 46-55 років
- Понад 55 років

3. Які проблеми ви вважаєте найбільш актуальними для себе та своєї родини? (виберіть до 5 варіантів):

- Психологічна підтримка та реабілітація
 - Фінансова нестабільність
 - Проблеми з працевлаштуванням після служби
 - Медичне обслуговування та реабілітація
 - Соціальна адаптація до цивільного життя
 - Доступ до освіти для членів сім'ї
 - Юридичні питання та консультації
 - Житлові питання
 - Інше (вказіть): _____
4. **Оцініть за шкалою від 1 (зовсім не важливо) до 5 (дуже важливо), наскільки важливими для вас є наступні проблеми:**
- Психологічна підтримка: 1 2 3 4 5
 - Фінансова стабільність: 1 2 3 4 5
 - Працевлаштування після служби: 1 2 3 4 5
 - Медичні послуги: 1 2 3 4 5
 - Житлові питання: 1 2 3 4 5
5. **З якими з цих проблем ви вже зіштовхнулися? (виберіть усі відповідні варіанти):**
- Психологічні труднощі
 - Фінансова нестабільність
 - Складнощі з працевлаштуванням
 - Медичні проблеми та доступ до лікарів
 - Проблеми з житлом
 - Юридичні труднощі
 - Інше (вказіть): _____
6. **Які проблеми, на вашу думку, є найбільш пріоритетними для вирішення на даний момент? (виберіть до 3 варіантів):**
- Психологічна підтримка

- Медичне обслуговування
- Фінансова підтримка
- Житлове забезпечення
- Підтримка працевлаштування
- Інше (вказіть): _____

7. Які проблеми, на вашу думку, будуть пріоритетними в майбутньому?

(виберіть до 3 варіантів):

- Психологічна підтримка
- Соціальна адаптація
- Працевлаштування
- Підтримка членів сім'ї (освіта, медичні послуги)
- Фінансова стабільність
- Інше (вказіть): _____

8. Як ви оцінюєте рівень державної підтримки у вирішенні ваших проблем?

- Дуже високий
- Високий
- Середній
- Низький
- Дуже низький

9. Ваші коментарі або пропозиції щодо покращення підтримки військовослужбовців та їхніх сімей:

- _____

Дякуємо за участь в опитуванні!

**Анкета щодо ефективності надання соціальних послуг для
військовослужбовців та членів їхніх родин**

Метою цієї анкети є оцінка ефективності соціальних послуг, що надаються військовослужбовцям та їх сім'ям.

1. Загальні відомості

- Ваш вік: _____
- Стать: Чоловіча Жіноча
- Ваш статус: Військовослужбовець Член родини (вказіть, хто саме)

- Місце проживання: Місто Село

2. Отримання соціальних послуг

- Які соціальні послуги ви або члени вашої родини отримували протягом останнього року? (вказіть усі, що застосовуються) Психологічна підтримка Фінансова допомога Медична допомога Юридичні консультації Допомога з працевлаштуванням Освітні програми Інше (вказіть) _____
- Як часто ви користуєтеся соціальними послугами? Часто Іноді Рідко Ніколи

3. Оцінка ефективності

- Наскільки ефективними були отримані соціальні послуги? Дуже ефективні Ефективні Середньої ефективності Малоефективні Зовсім неефективні
- Які фактори вплинули на вашу оцінку? (вказіть, що саме) _____

4. Якість обслуговування

- Як ви оцінюєте доступність соціальних послуг? Дуже висока Висока Середня Низька Дуже низька

- Чи задоволені ви якістю обслуговування? Так, повністю задоволений(а) Частково задоволений(а) Не задоволений(а) (опишіть причини)

5. Додаткові потреби та пропозиції

- Які додаткові послуги або підтримку ви хотіли б отримати? (вказіть усі, що застосовуються) Додаткова психологічна підтримка Більше інформації щодо прав та пільг Поліпшення медичного обслуговування Програми професійного розвитку Інше (вказіть) _____
- Які пропозиції ви маєте щодо поліпшення соціальних послуг для військовослужбовців та їхніх родин? (опишіть) _____

6. Загальна оцінка

- Чи вважаєте ви, що соціальні послуги відповідають вашим очікуванням? Так Ні (вказіть, чому) _____

Дякуємо за участь! Ваші відповіді залишаться конфіденційними.